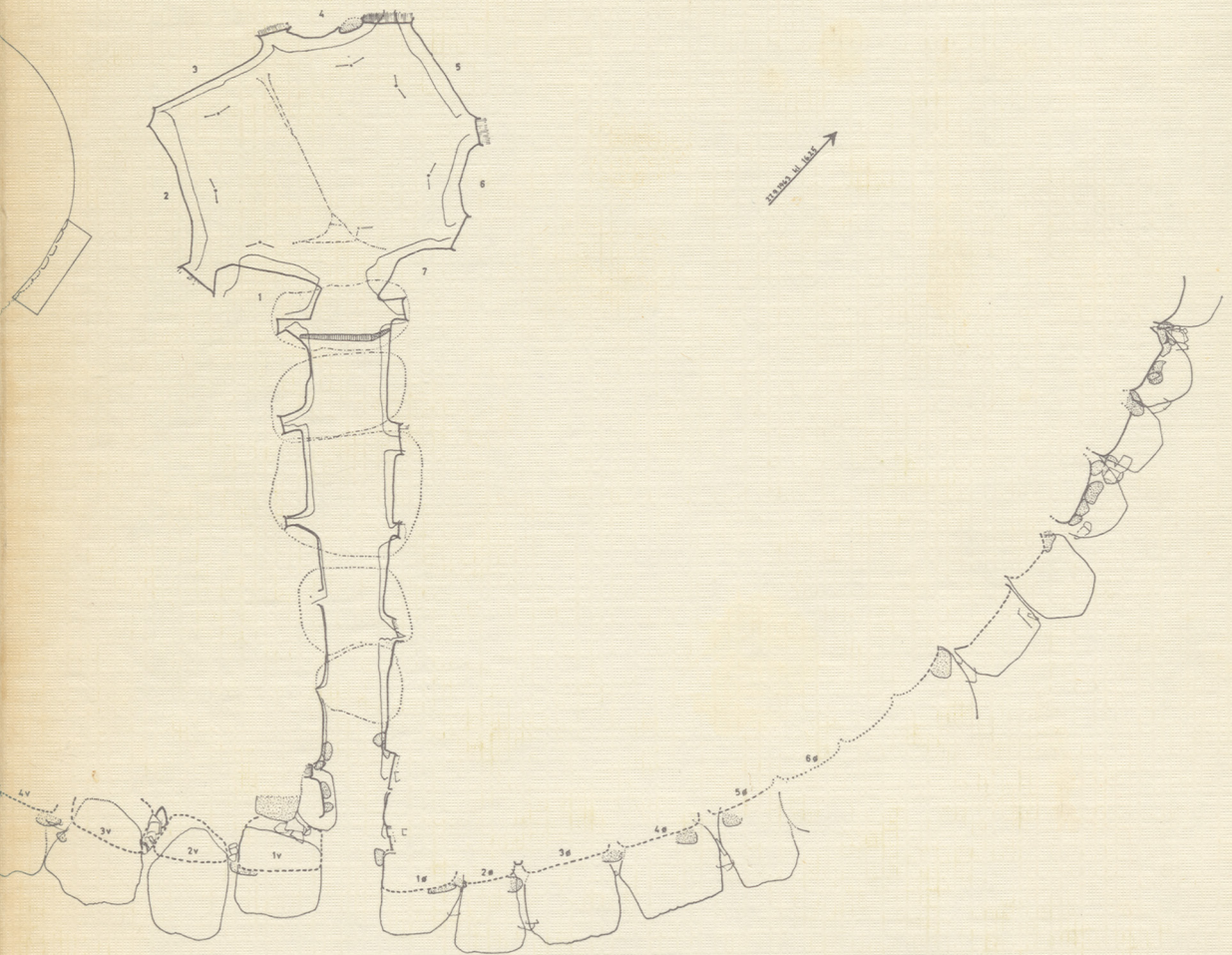

KUML

1969

KUML

ÅRBOG FOR JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB
1969

With Summaries in English
Mit deutschen Zusammenfassungen

JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB SATTE DETTE KUML FOR
PETER RIISMØLLER
PÅ 65-ÅRS DAGEN DEN 14. MARTS 1970

I KOMMISSION HOS
GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
KØBENHAVN
1970

Omslag:

Jættestuen Jordhøj, Mariager landsogn,
Randers amt

Redaktion:

POUL KJÆRUM

Copyright 1970

by

Jysk Arkæologisk Selskab

Printed in Denmark
by
Aarhus Stiftsbogtrykkerie A/S

INDHOLD/CONTENTS

<i>Poul Kjærum: Jættestuen Jordhøj</i>	9
The Passage-grave Jordhøj	56
<i>Søren H. Andersen: Brovst, en kystboplads fra ældre stenalder</i>	67
Brovst	87
<i>Søren H. Andersen: Flintægddolken fra Flynderhage</i>	91
Flynderhage	95
<i>P. V. Glob: Jellings Bautasten</i>	97
The Bauta Stones at Jelling	107
<i>Torben Witt: Egerhjul og Vogne</i>	111
Danish Spoked Wheels	144
<i>Søren Krogh: Furreby-hjulet</i>	149
The Furreby Wheel	161
<i>A. N. Kirpičnikov: Russisk-skandinaviske forbindelser i IX–XI århundrede,</i> <i>illustreret ved våbenfund</i>	165
Russisch-skandinavische Beziehungen im IX–XI Jahrhundert	184
<i>Hans Lange Nielsen: Et bor fra Skandinavien-udgravningen</i>	191
Ein Bohrer von der Skandinavien-Ausgrabung	194
<i>Grith Lerche: Koge-gruber i New Guineas højland</i>	195
A Cooking Pit in New Guinea	206
<i>Beatrice de Cardi: Recognoscering på den nordlige del af Oman halvøen.</i> <i>En foreløbig rapport</i>	211
A preliminary report of field survey in the northern Trucial States ..	215
<i>M. S. Nagaraj Rao: Bronzehåndtag til et spejl fra Barbartemplet på</i> <i>Bahrain</i>	218
A bronze mirror handle from the Barbar temple, Bahrain	219

Jysk Arkæologisk Selskab

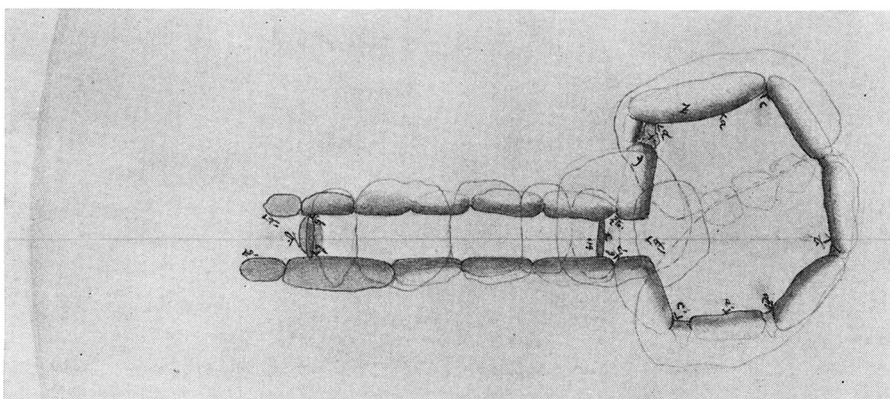
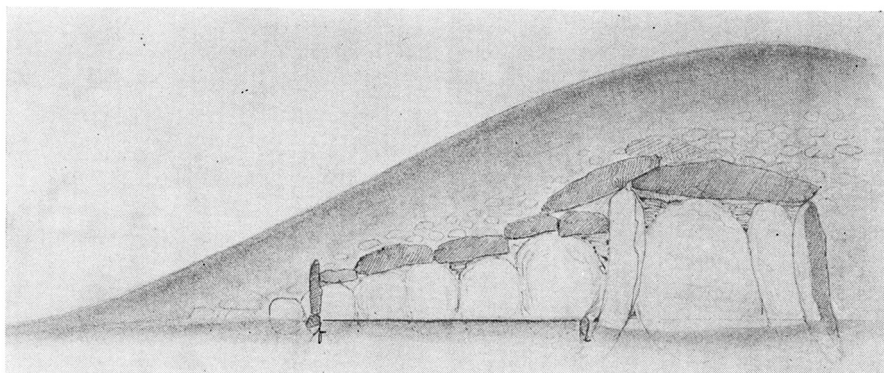

Fig. 1. Plan og snit af kammeret i Jordhøj opmålt af D. Bruun 1890.
Plan and section of the chamber at Jordhøj. D. Bruun 1890.

JÆTTESTUEN JORDHØJ

Af POUL KJÆRUM

På sydsiden af Mariager Fjord ligger en større samling af megalitgrave ved landsbyen Katbjerg nogle få kilometer vest for Mariager. Den østligste af gravene er den anseeligste: Kongehøjen ved Voldstedlund. Det er en langdysse med 2 cirkulære kamre omsat med anseelige randsten, der midt for gavlene når en højde på over 3 m. Lidt vest for den ligger en lille jættestue, og 4–500 m yderligere mod vest ligger med ca. 100 m mellemrum igen 2 jættestuer. Den ene af dem, Ormehøj, har et ovalt kammer med et bikammer midt for bagvæggen ud for indgangen. Den anden er Jordhøj, der her skal behandles. Foruden disse 4 storstensgrave, der alle tilhører den samme kultur

og samme tid, ligger der ved Katbjerg i umiddelbar nærhed af Jordhøj endnu en stengrav, en kiste, opført af enkeltgravskulturens folk i bundgravstid [1].

Den første udgravning af Jordhøj blev foranlediget af, at ejeren Jeppe Andresen Thaagaard på egen hånd ville finde ud af, hvad den store kuplede høj kunne skjule. Han begyndte udgravningen i toppen af højen og sled sig igennem godt 1½ m sand og stenlag, der blev mere og mere kompakte, jo længere han arbejdede sig nedefter. Efter at have fjernet nogle store fliser åbnede der sig et hul så stort, at en mand kunne krybe ned igennem det, og nedenunder fandtes et stort jordfrit rum. Bonden opgav da videre gravning på egen hånd og lod besked om opdagelsen gå videre til Nationalmuseet. Museumsassistent Vilhelm Boye assisteret af premierløjtnant Daniel Bruun foretog derefter i dagene 14.–18. januar 1890 en undersøgelse af kammeret og gangen, der udmundede i højens sydside et godt stykke inden for højfoden (fig. 1) [2].

Egentligt gravearbejde var ganske unødvendigt, da kammeret stod jordfrit, som det var forladt for nær 4000 år siden i begyndelsen af senneolitisk tid, stenalderens slutningstid. Ud for gangens indmunding i kammeret var gulvet helt frit, mens det såvel i øst- som i vestsiden var opfyldt med træværk, svære planker og tynde kæppe (fig. 2–3), der dækkede over et gravgods bestående af flintdolke og lerkar. I en lille niche i væggen i kammerets sydvesthjørne var opsat en hylde bestående af en større helle, der var klemt fast mellem bærestenene (fig. 4). Bag den var i tørmuren, der udfyldte mellemrummene mellem bærestenene, indsat flager af birkebark, hvis sammenfoldede ender stak ud mellem fliserne, og lignende birkebarkflager var indsat mellem de to bæresten umiddelbart på østsiden af gangen.

Fundet er kort beskrevet af A. P. Madsen og iøvrigt nævnt og diskuteret i flere sammenfattende artikler og værker [3]. Her skal blot som et kuriosum nævnes, at resultaterne af Jordhøj-undersøgelsen et sted tages til indtægt for den opfattelse, at jættestuerne i stenalderen har tjent som boliger, idet det trekantede hul, der åbnede sig for bonden og skaffede arkæologerne adgang, opfattedes som en oprindelig åbning, en lyre til aftræk for bålrøgen, og træværket som gulvbelægning [4].

Formålet med nyundersøgelsen af Jordhøj var at løse ganske specielle problemer eller rettere, at komme en løsning af dem nærmere.

I det sidste halve århundrede har der været en standende diskussion om tolkningen af de som regel meget store fundmasser hovedsagelig bestående af keramik, der findes ved megalitgravenes facade på begge sider af gangens udmundning i højfoden. De findes først og fremmest ved jættestuerne, men også ved de store polygonale dysser fra den samme tid. De er derimod ikke kendt fra tidlig-neolitiske grave [5]. Fundmasserne er størst på Sjælland og i Skåne, hvor de kan indeholde helt op til 50.000 skår af mere end 1000 lerkar [6]. Ved de jyske, der nok er de fattigste, findes kun undtagelsesvis op imod 100 kar og almindeligvis mindre end 50. En gruppe forskere har tolket disse fundmasser som udrømninger fra gravkammeret, foretaget for at skaffe plads til nye gravlægninger [7]. Som det udtrykkes af Brøndsted: »Hver Gang en Jættestue var fyldt meldte sig det samme Dilemma: bygge en ny (en vidtløftig Sag), eller

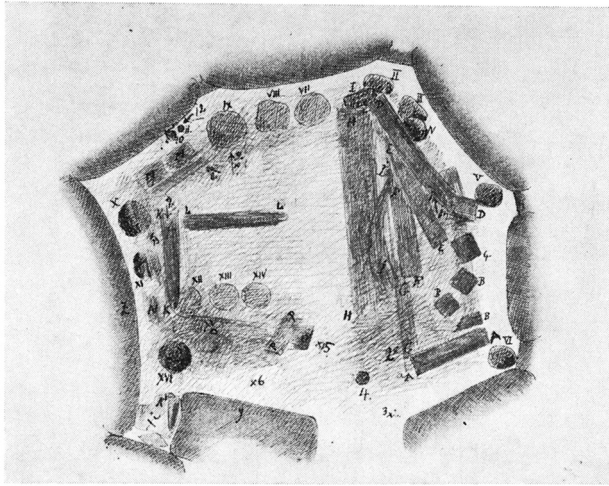

Fig. 2. Plan af kammeret med træ og fund in situ.
D. Bruun 1890, 1 : 48.
Plan of the chamber with wood and finds in situ.
D. Bruun 1890, 1 : 48.

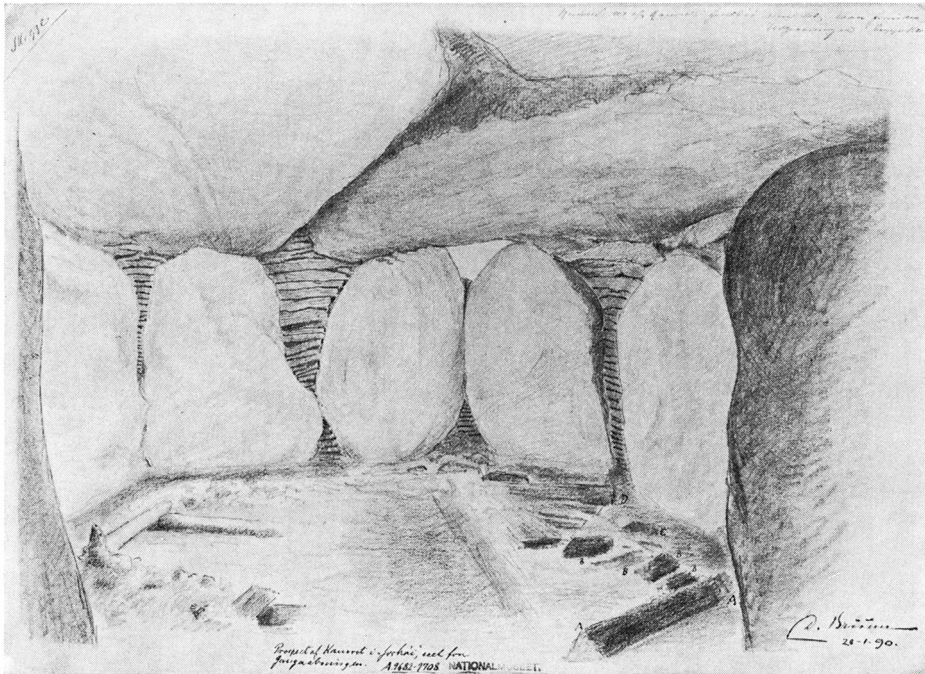

Fig. 3. Interiør af kammeret med planker og trærester på gulvet. D. Bruun 1890.
Interior of the chamber with planks and branches on the floor. D. Bruun 1890.

rømme ud (mindre vidtløftig). Og hvor ofte har man ikke valgt at bygge«. Andre tolkede derimod fundene som ofre hensat foran facaden enten ved indvielsen af anlægget, ved gravlægninger eller som led i religiøse ritualer af en eller anden art i forbindelse med forfædredyrkelsen [8]. En enkelt forsker mente endog at særlige fundforhold viste, at kammeret kun sekundært havde været anvendt som gravkammer, mens den primære funktion havde været at tjene som en art tempel [9]. Indtil undersøgelsen af jættestuen Grønhøj ved Horsens stod forkæmperne for den ensidige udrømningsteori tilsyneladende med de stærkeste argumenter. Siden da har de tabt terræn over for teorien om, at fundmasserne var vidnesbyrd om ofringer, der havde været hensat på det sted, hvor levningerne af dem nu findes, eller blot spredt i anlæggets forfaldsperiode. Samtidig stod det dog klart, at mange kamre også måtte være udrømmet [10].

Det var vores formodning, at forholdene ved Jordhøj skulle give mulighed for en objektiv vurdering af forholdet mellem de to fundgrupper. Fundene fra kammeret var her så sene, at de ikke kunne tilhøre gravlægninger, der var samtidige med opførelsen af kammeret, selvom de lå direkte på det oprindelige gulv og var de eneste i kammeret. Dolkene og lerkarrene er fra sen enkeltgravskultur og senneolitisk tid, der må ligge 6–7 århundreder efter anlæggets opførelse. Den mest nærliggende tanke måtte derfor være, at de gamle grave, som det så ofte er set, var udrømmet, og at udrømningslagene kunne findes uden for gangudmundingen. Hvis der da også havde været henstillet lerkar som ofre ved randstenene, kunne det forventes, at aflejringsforholdene måtte være forskellige for de to fundtyper. Kort sagt, ved Jordhøj skulle det være muligt at skille de to fundgrupper fra hinanden og kaste lys over deres indbyrdes forhold. En sådan afgrænsning af de 2 fundgrupper er af grundlæggende betydning for selve tolkningen. Uden den vil det være omsonst at forsøge at finde frem til en eentydig opfattelse af gravriter og dødekultur. Jordhøj blev specielt udvalgt med henblik på en undersøgelse af disse problemer, netop fordi kammeret måtte være udrømmet, og højen over det var så velbevaret. Valget var heldigt, da højen yderligere viste sig at være overbygget med en yngre høj og samtidig var udvidet i periferien, så netop de lag, der i denne forbindelse er de afgørende, var blevet indkapslet. Denne indkapsling må have fundet sted allerede tidligt i oldtiden, snarest da de senneolitiske grave i kammeret blev anlagt. I hvert fald er der ingen oplysninger om nogen art af senere fund fra højen over jættestuen, men de kan naturligvis endnu skjule sig i dens fyldmasser, da kun en lille del af dem endnu er undersøgt.

Udgravningen blev først og fremmest koncentreret til området foran gangen og højfoden på begge sider af dens udmunding, hvor fundene erfaringsmæssigt findes. Desuden frilagdes et parti af randstenskæden i højens østside for bl. a. at få sikkerhed for, at den ydre afgrænsning af fundene var nået. Ved et snit, der blev ført fra højfoden i SSV til kammerets SV-hjørne undersøgtes også årsagen til kammerets fuldstændige tæthed, der i nærved 4 årtusinder havde forhindret vand og selv den mindste smule af den fine sandjord, hvoraf så store dele af højen viste sig at bestå, i at trænge ind i det. Endelig blev også alle tømursskifter mellem kammerets bæresten genstand for en nøje gennemgang for at se, i hvor stor udstrækning der var bevaret rester af de birke-

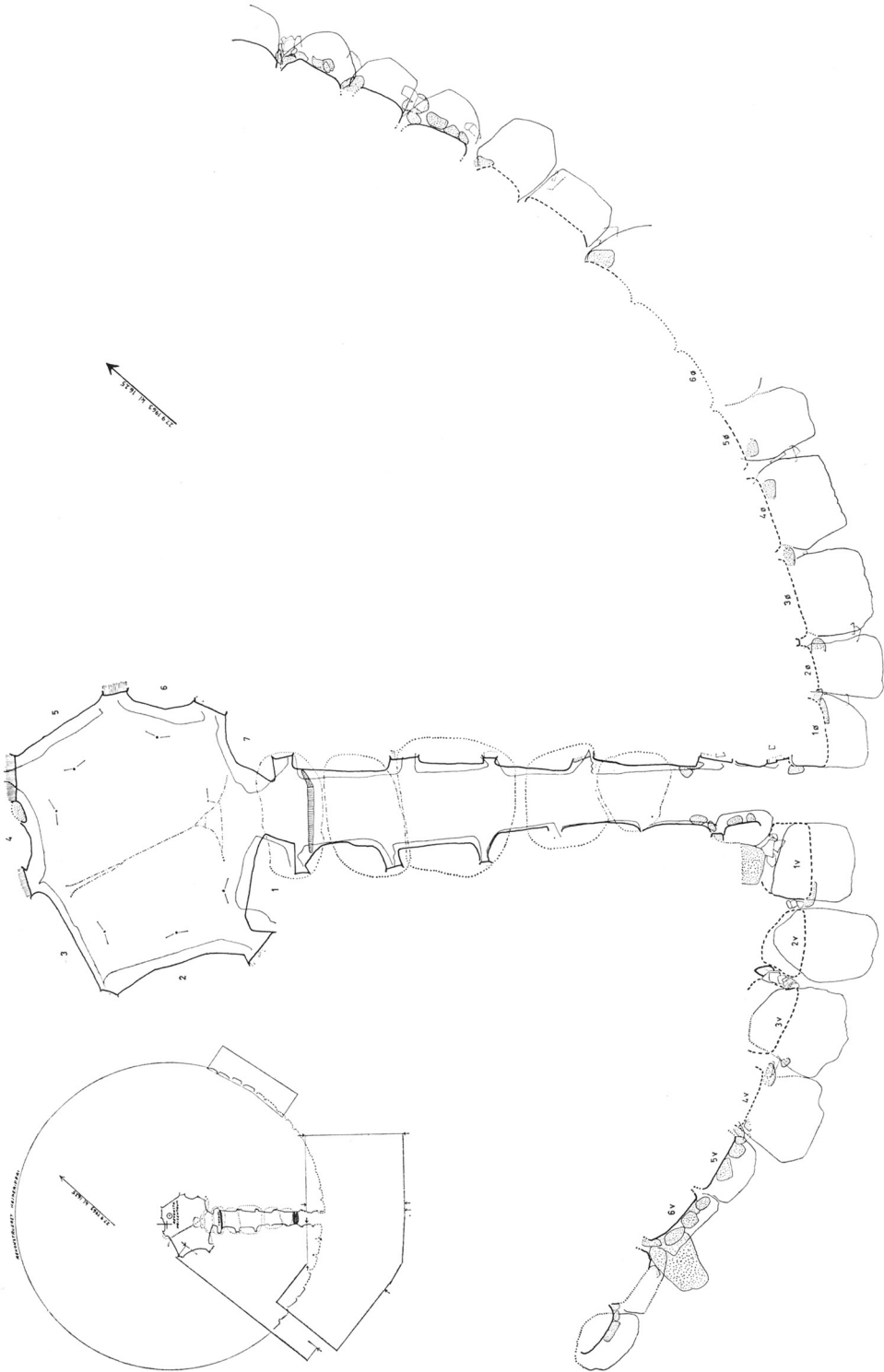
Kammeret (fig. 5): Som det er vanligt for de jyske jættestuer, lå kammeret heller ikke her centralt i højen, men dog betydeligt nærmere centrum end de fleste, idet det kun var forskudt ca. 0,5 m mod vest og 1,5 m mod syd-sydøst i gangens retning. Kammeret er opført af 7 bæresten, og ifølge V. Boye har højden fra det oprindelige gulv til loftet været mellem 1,8 og 2,04 m, hvilket svarer til vores iagttagelser i forbindelse med afdækningen af den inderste tærskelsten, der er indmålt på Daniel Bruuns snittegninger (fig. 1). I forhold til det oprindelige overfladeniveau foran gangen har gulvet således været forsænket ca. 0,15 cm. Det blev ikke afdækket i forbindelse med de nye undersøgelser, men ifølge oplysninger i beretningen fra 1890 bestod det af naturligt undergrundsgrus.

Ved bunden måler kammeret ret nøjagtigt 3 m i længderetningen vinkelret på gangen, i kammerets midtlinie, mens det er 2,9 m bredt målt i forlængelse af gangens midtlinje. Dets form, der fremgår af grundplanen fig. 5, er vanskelig at definere med geometriske begreber. Det er uregelmæssig syvkantet, men hvad der særlig må fremhæves, er den næsten lige langside skråt over for gangen, der er sat af 2 sten, og de 2 endesten, der indbyrdes er næsten parallelle og står vinkelret på bagvæggen. Dens skævhed i forhold til gangen fører til en asymmetri i hele planen, idet der i østsiden har måttet benyttes 2 sten, i vestsiden kun 1 for at få tilslutning til gangen. Som det er vanligt i jættestuerne hælder alle bærestenene i kammeret indad, her i en vinkel på mellem 70° og 80° i forhold til gulvet, hvorved kammeret indsnævres mere end 25 % fra gulvniveau til dæksten.

Mellem de enkelte bæresten er der ved gulvniveauet en afstand på mellem 20 cm og helt op til 50 cm, hvilket skyldes, at stenene spidser til mod basis. Ca. 1/2 m over gulvet har hvert stensæt, bortset fra 1–2 og 5–6, imidlertid indbyrdes kontaktflader. For at gøre kammeret selvstabiliserende er stenene sat med en skiftevis forskydning, således at den ene side af hver sten er sat bag den nærmeststående, mens den anden side står foran den følgende som plankerne i en klinkbygget båd. Som en yderligere stabilisering er der udefra indkilet fliser, der som en tørmur udfylder mellemrummene mellem stenene fra gulvet til dækstenens underside. Disse tørmure var overalt bevaret i deres fulde højde bortset fra, at de øverste skifter mellem sten 4 og 5, hvor udgraverne skaffede sig adgang i 1890, har været fjernet, men nu er genindsat. Alle tørmurene er yderst omhyggeligt sat af kunstigt udspaltede og tilhuggede flade fliser. Særlig bemærkelsesværdige er de i sydvesthjørnet mellem stenene 1 og 2, hvor bærestenene ikke berører hinanden, og tørmurene derfor udfylder det mere end 40 cm brede mellemrum kontinuerligt i stuens fulde højde (fig. 6).

Fig. 5. Plan af Jordhøj. Kammeret er opmålt i tre niveauer: ved gulvet i niv. 156 (kraftig linje), ca. 0,5 m over gulvet i niv. 106 (tynd linje) og ved bærestenenes inderste punkt (markeret ved $\sphericalangle$). Højens omkreds er konstrueret på grundlag af de frilagte randsten. Randstenenes oprindelige placering er angivet med en punkteret linje. 1 : 80.

Plan of Jordhøj. The chamber was measured at three levels: at floor-level 156 (thick line), c. 0.5 m above the floor at level 106 (thin line), and at the point of maximum extension of the orthostats into the chamber, marked $\sphericalangle$. The mound circumference has been reconstructed from the position of the exposed kerbstones. The original position of the kerbstones is indicated by the dotted line. 1 : 80.

De danner her bagvæg i en lille niche, der er opstået ved, at tørmuren er trukket ca. 40 cm tilbage fra de relativt stærkt hældende bærestens forkanter. Nichen er ca. 60 cm over gulvet 40×40 cm stor, og i denne højde fandtes ved Boyes undersøgelse den allerede omtalte fastkilede stenflise, der sad vandret som en hylde (fig. 4). At denne er forsætligt anbragt er utvivlsomt, da tørmuren bag den er fuldstændig intakt fra øverste til nederste skifte, og muligheden for, at det er en nedfaldet plade, der illuderer som hylde, kan derfor lades ude af betragtning. At hylden har haft en funktion, tyder da også placeringen af de omtalte birkebarkplader på, idet de i tørmursopbygningen bag hylden kun fandtes fra de øverse skifter og ned til den højde, hvor stenpladen sad, men ikke under den.

Ved undersøgelsen i 1964 genfandtes flager af birkebark dybt inde mellem stenene i denne tørmur, hvilket stemmer overens med Boyes bemærkning om, at de må være indsat samtidig med bygningen af kammeret. Af hans beretning fremgår det af beskrivelsen og en tegning, at de enkelte plader har været sammenfoldet og lagt således, at folden vendte ind mod kammeret og udfyldte mellemrummet mellem fliserne [11].

Gangen, der er orienteret mod SSØ, er 5,7 m lang og sat af 11 sten, 5 i østsiden og 6 i vestsiden. Den er tragtformet, og ved indmundingen i kammeret er den knap 0,9 m bred. Herfra aftager bredden jævnt mod udmundingen mellem randsten 1 ø og 1 v, hvor dens bredde kun er 0,6 m. På samme måde aftager dens højde betydeligt fra 1,6 m umiddelbart foran tærsklen til kammeret til 0,9 m ved den yderste dæksten, hvor den ydre tærskel og stenlukket oprindeligt har stået (fig. 7).

Gulvet i gangen bestod, ligesom i kammeret, af undergrundsgrus eller sand og brydes kun af de to tærskler, der har været sat henholdsvis umiddelbart foran den yderste dæksten og ved indgangen til kammeret.

Den ydre tærskel, hvorpå der stod en større stenflage, der endnu lukkede gangen ved undersøgelsen i 1890, genfandtes ikke ved vores undersøgelse. Efter den gamle snittegning (fig. 1) at dømme har den da også været en relativt flad sten, der enten har ligget direkte på gulvet blot som en opklodsning af døren eller kun let nedgravet.

Den indre tærskel, der endnu står på plads, var i modsætning hertil en ganske tynd helle, 4–6 cm tyk, som var lodret nedgravet til ca. 10–15 cm under det oprindelige gulvniveau. Det er sandsynligt, at der også her oprindeligt, men snarest før de seneste begravelser, har været en sten- eller trædør, da dækstenen umiddelbart over er stærkt forsænket som en øvre karm, og bærestenene forskudt, så de virker som sidekamre og derved skiller gangen fra det egentlige gravkammer.

Dæksten (fig. 5 og 7): Kammeret er dækket af 2 sten, der ligger tilnærmelsesvis vinkelret på den rette bagvæg og således let skråt i forhold til gangens længderetning. De hviler henholdsvis på 4 sten i østsiden og på 3 i vestsiden, hvorved der over gangmundingen er fremkommet et åbent, trekantet parti, som er dækket af en større, skråtliggende helle. Denne hviler delvis på de store dæksten, delvis på endnu en skrå helle, der samtidig dækker den in-

derste og halvdelen af den følgende dæksten over gangen. Den smalle revne mellem de store dæksten er dertil dækket af tætlagte heller, der har tætnet loftet fuldstændigt.

Gangen var indtil 1 m fra dens udmunding mellem randstenene dækket af ialt 5 sten, der som dækstenene i kammeret havde en næsten fuldstændig plan underside.

Alt tyder på at den yderste del aldrig har været dækket. Dette antydes bl. a. af den helle, der har været benyttet som dørsten, og som ifølge Daniel Bruuns tegninger var højere end gangen, og derfor måtte have været indeklemt mellem 2 dæksten, hvis den yderste del også har været overdækket. Denne del må snarest have tjent som forrum eller til en blokering evt. med en stendynge foran dørpladen, men herom foreligger dog ingen oplysninger i den gamle rapport. Den slags blokeringer er imidlertid alment kendt, ligesom det er yderst almindeligt også ved fuldstændig bevarede, dækkede anlæg, at der mangler dæksten over den yderste del af gangen [12].

Højens opbygning (fig. 8): Det er allerede nævnt, at alle mellemrummene mellem bærestenene i kammeret var udfyldt med tørmure, opbygget af kløvede fliser. Ved snittet, der blev ført ind til højmidten fra SV, viste det sig, at en fortsættelse af denne fliseopbygning var årsag til kammerets enestående tæthed. Som det fremgår af profiltegningen fortsattes den bogstavelig talt ubrudt op på bærestenenes topflade og videre ind over dækstenene. Disse var helt dækkede af flere lag store fliser eller heller, der var lagt oven på hinanden som tagsten på et tag. Belægningen havde en klar hældning udad mod kammerets yderside og fortsattes herfra yderligere knap et par meter udefter mod højens periferi.

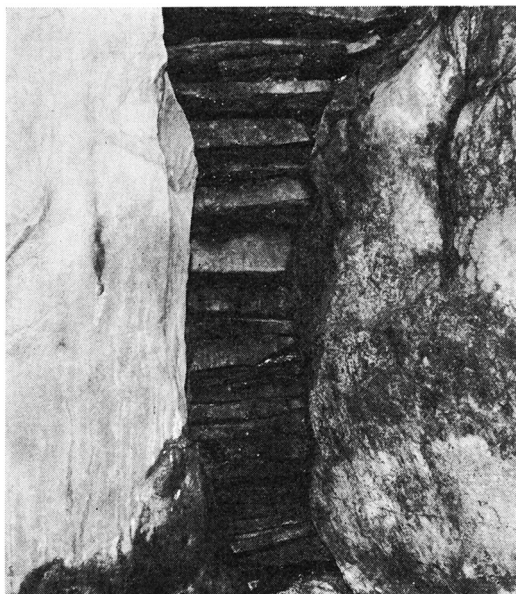

Fig. 6. Tørmur mellem sten 1 og 2, hvor stenhylde sad 0,6 m over gulvet. Over hylde fandtes birkebark mellem tørmursskifterne.

Dry-walling between orthostats 1 and 2, where the stone shelf was placed 0.6 m. above the floor. Birch-bark was found between the courses of dry-walling above the shelf.

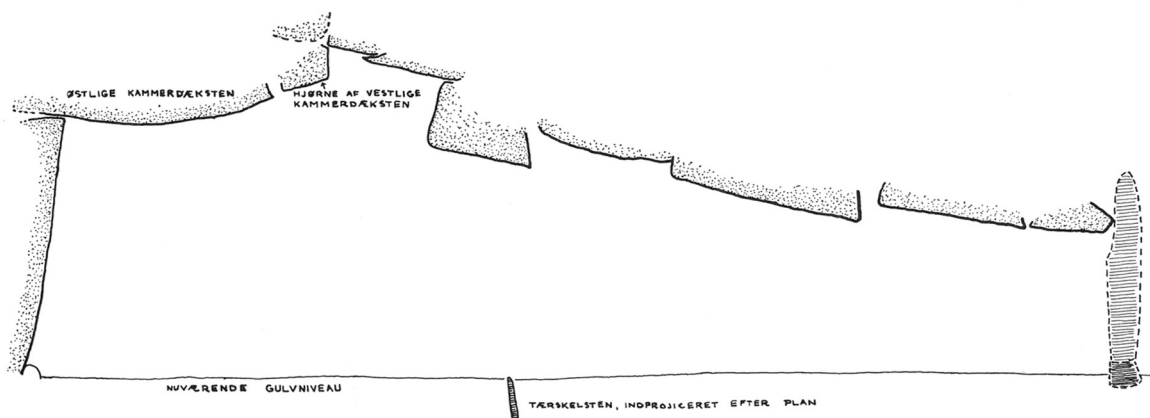

Fig. 7. Snit gennem kammer og gang. Den ydre tærskel og stenukket er indtegnet efter D. Bruuns opmåling (jvf. Fig. 1). 1 : 50.

Section through chamber and passage. The outer threshold and the slab which closed the passage have been drawn in accordance with D. Bruun's plans (cf. fig. 1). 1 : 50.

Mellemrummene mellem stenene i dette dæklag var helt udfyldt med brændt flint uden nævneværdig iblanding af sand eller grus. Henover det var da også lagt et dække af græstørv eller lyngtørv med græssiden nedad mod fliserne, der giver sig til kende gennem en muldstribe umiddelbart oven på fliserne. Uden for selve kammerområdet var flisebelægningen dækket af et stenlag, der i periferien smeltede sammen med en stendynge, hvis overflade kunne følges helt til foden af randstenen nr. 7 v. Denne dynge blev ikke udgravet, men må være udkanten af pakningen omkring kammeret.

Fra randstenen til højttoppen dækkedes stendynge af et 0,3–0,5 m tykt lag af lyst, gult, løst sand iblandet en del nøddestore sten (lag 13), hvilket tilsvarende undergrundsmaterialet på stedet. Mens dette lag var bogstaveligt talt stenfrit, var de overliggende gennemtrukket af og delvis afgrænset af tynde stenlag, der hvilede henholdsvis på lag 13, 14 og 10, mens de nærmere randstenen lå på henholdsvis lag 8, 13 og 7. Fylden mellem stenene og i skillelagene svarer i sin sammensætning ret nøje til lag 13, men lagene har måttet udskilles, da der trods alt var en klar forskel mellem dem i farve, kornstørrelse og sammenkittingsgrad. Begge består dog utvivlsomt af det stedlige undergrundsmateriale.

For det fra top til lag 7 gennemgående lag 10's vedkommende er farveforskellen og konsistensforskellen fra de øvrige imidlertid bemærkelsesværdig. Det består hovedsageligt af nøddestore sten iblandet brunligt, tilsyneladende humificeret, løst sand. Dette afsluttes ved lag 7, der består af en kompakt masse af hvidt, brændt, krakeleret, knust flint.

Som det øverste lag i profilet hele længde lå lag 2 og 1, der bestod af gråt, finkornet sand (2), hvoraf den øverste del er det nutidige græstørvslag (1). Disse lag fortsættes uden for randstenene, hvor de yderste dækker en stendynge og umiddelbart inden for denne også stenene i en sekundær randstensskæde, der var fuldt bevaret i det tilstødende felt (fig. 9). Disse randsten hviler direkte på lag 3, der består af gråbrunt, let sand mættet med knust, brændt flint, som

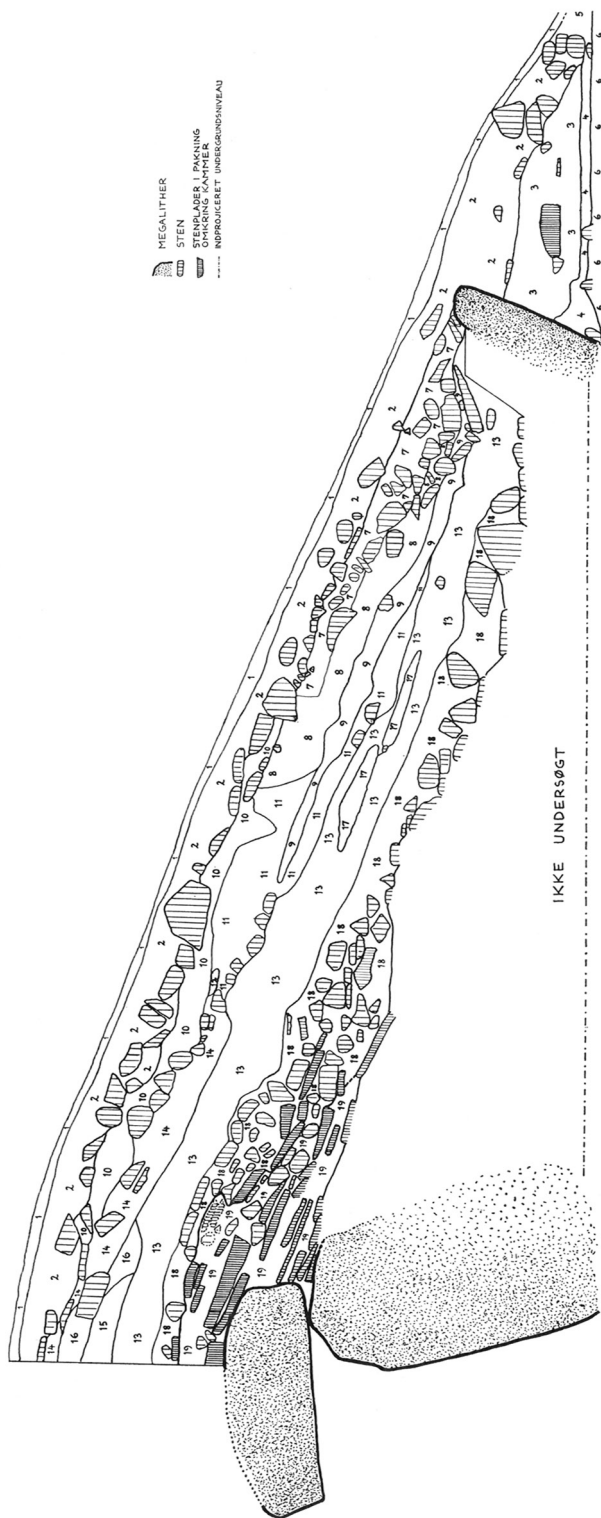

Fig. 8. Snit gennem højen til kammerets sydvesthjørne. Lagbeskrivelse: 1-2: Grøbrunt sand, mættet med brændt flint (udsikretet højfyld). 4: Mørkegråt, humificeret sand (vegetationslag?). 5: Nutidigt pøjeleg. 6: Gulbrunt undergrundssand. 7: Kompakt lag af brændt flint. 8: Gulbrunt, homogent sand. 9: Mørkebrunt, grusblandet sand. 10: Groft grus. 11: Groft, grusblandet sand. 12: Leret sand. 13: Groft, lyst, løst sand, iblandet en del grus. 14: Gulbrunt, gruset sand. 15-16: Lyst, tildels leret sand. 17: Humificeret sand. 18: Lyst sand, afgrænset opad og mod sten af muldstribe (dobbel græsgrøvsag). 19: Brændt, knust flint.

Section through the mound to the southwest corner of the chamber.

Fig. 9. Randsten og stenlægning tilhørende den sekundære høj, der dækkede jættestuens randsten, hvis toppe netop anes til venstre i billedet. Kerbstones and cladding of the secondary mound, which covered the passage grave kerb, the top of which is just visible on the left of the photograph.

det, der udgjorde lag 7 bag jættestuens randsten, samt enkelte sten, bl. a. en større helle, der, som det skal ses, er nedstyrtet fra toppen af den bagved stående randsten. Endelig dækkede det flintmættede lag et mørkt, gulgråt, humificeret, stenfrit, meget finkornet sandlag, der mod randstenen hæver sig ca. 0,15 m over lagets ellers vandrette overflade (lag 4). Dette sandlag, der i fladen havde en tykkelse af 5–6 cm, lå direkte på undergrundssandet.

For forståelsen af højens opbygningshistorie og tolkningen af profilsnittet gennem højen, vil det her være nyttigt at se lidt nærmere på de iagttagelser, der blev gjort under fladeafgravningerne i det tilstødende felt øst for profilbalken.

Her fandtes ca. 0,25 m under højoverfladen, dækket af det samme grå formuldede sand som i lag 1–2, en ganske regelmæssig og tæt stenlægning af flade sten. Ved højens periferi var den afgrænset af den sekundære randstenkæde, der var opført af svære sten, hvis basis stod i fyldmaterialet ca. 0,5 m over undergrundsniveauet (fig. 9). I retning mod højens centrum var stenlægningen afgrænset af jættestuens mægtige randsten, hvis top den netop dækker. Med en stigning på ca. 20 % fulgte stenlægningen højens nuværende konturer og fortsattes bag jættestuens randsten og mod højens centrum af den svære stenpakning, der dækkede overfladen af flintlaget (lag 7).

Denne lagfølge er et utvetydigt vidnesbyrd om, at den nuværende høj må være opført i hvert fald ad 2 gange, og at den sekundære høj først er blevet opført, da jættestuehøjen var forfaldet en hel del. Højfyld af flint og grus lå i op til 0,5 m høje bunker som en vold langs foden af randstenene, hvis dæklader for

Fig. 10. Jættestuehøjen og dens facade ved undersøgelsens afslutning, med en enkelt stor dækhelle og flere mindre in situ tilhørende for indgangen.

The passage grave and its facade at the end of excavation, with a single large cap-stone and several smaller ones in situ on the right of the entrance.

Fig. 11. Nedskredne fliser bag den væltede randsten 1 v.

Slabs which have slipped down behind the fallen kerbstone 1 v.

en stor dels vedkommende også var skredet ned, og randstenene selv hældede mere eller mindre udefter. Nogle hældede ganske betydeligt og stod nu i en vinkel på ca. 40° med undergrundens overflade, andre hældede en del mindre, men kun få stod endnu lodret, som de oprindeligt var opstillet (fig. 10).

I det afdækkede område, der omfatter ca. $\frac{1}{3}$ af højens periferi, var alle randstenene, ialt 22, bevaret på deres oprindelige plads. De var mellem 0,8 og 1,2 m høje og stod tæt sammen, uden dog at berøre hinanden, men mellemrummene mellem dem var udfyldt med tørmur, indkilet fra bagsiden.

Oven på randsten 1 umiddelbart øst for gangudmundingen lå en svær helle ($0,6 \times 0,7 \times 0,2$, m) med helt plan over- og underside, og ligeledes en plan forside, der har flugtet med randstenens yderside, før den kom ud af stilling (fig. 10). Tilsvarende heller fandtes i hele den afdækkede del af højperiferien, såvel foran facaden som i feltet på højens østside, men ingen af dem lå dog på plads oven på randstenene. Flere stod lodret eller skråt foran randstenene med den ene ende boret ned i det gamle vegetationslag over undergrundssandet eller i lag af udskredet højfyld, og med den anden ende støttet mod randstenen bag den. Andre heller lå vandret, nær undergrundsniveaueet eller i udskredet højfyld, andre igen oven på eller bag toppen af randstenene (fig. 11). De sidstnævnte var som regel mindre fliser, der lå enkeltvis eller opbygget som tørmure i op til 5 skifter, og alle hældede fra deres støttepunkt på randstenen ind imod højen, hvor de stod i laget af hvidbrændt flint, hvis overflade var sunket, da randstenene skred ud.

Om hellerenes oprindelige plads kan der ikke herske tvivl. Såvel den nuværende placering af de fleste af dem: skråt eller lodret foran randstenene, som den ene, der lå oven på randsten 1 ø lidt skråt ind mod højen, indicerer, at hellerne oprindeligt har ligget som et øvre skifte oven på randstenene, øjensynlig som et kontinuerligt dæklag rundt hele højen. De mange mindre stenplader og fliser har da indgået i opbygningen henholdsvis som tørmur mellem de store heller og som underlag, hvor det var nødvendigt at udligne højdeforskellen mellem randstenenes overflade.

Som nybygning må jættestuens facade og sandsynligvis hele periferien nogenlunde have set ud som på den rekonstruerede opstalt fig. 12. At den har stået helt frit med den formentlig vegetationsdækkede markflade som forgrund, ubrudt af de stendynger, der slører den på udgravningsfotografierne, behøver dårligt nok at nævnes. Det fremgår umiddelbart af de beskrevne fundforhold, at stenlægninger og stendynger er et resultat af anlæggets forfald eller, og det må gælde hovedmassen, er tilført ved udrømninger fra kammeret og da den sekundære høj blev opført oven på jættestuen.

Fig. 12. Rekonstrueret opstalt af facade med dækheller som de oprindeligt må have ligget.

Reconstructed elevation of the facade with cap-stones as they must originally have been placed.

Fundgrupper. Efter fundforholdene må oldsagsmaterialet opdeles i 3 adskilte grupper. Den ene omfatter materialet, der fandtes i kammeret ved Boyes undersøgelse i 1890, som er det seneste, og indeholder lerkar og dolke fra enkeltgravskultur og senneolitisk tid.

En anden og betydelig større fundmasse fremkom ved undersøgelsen i 1963 foran randstenene på begge sider af gangen direkte på humuslaget over undergrundssandet og bag randstenene. Denne gruppe omfatter kun tragtbægerkulturens keramik, der må have været henstillet ved gravens facade som ofre.

Den tredje fundgruppe lå hovedsagelig foran gangmundingen dels i et sort, fedtet lag, der dækkede fundgruppe 2, dels i et stenblandet gruslag. Denne fundgruppe omfattede foruden keramik tilhørende såvel tragtbægerkulturen som enkeltgravskulturen også flintvåben og redskaber samt ravperler og må stamme fra to eller flere udrømninger af gravgods fra kammeret.

Fund fra kammeret. Ved åbningen af kammeret i 1890 stod det som nævnt jordfrit, men i den nordlige og sydlige del var oldsagslaget dækket af et gult pulveragtigt lag. Kun i en passage på 0,33–0,64 m bredde fra gangens indmunding i kammeret til bagvæggen var gulvet blotlagt. På og i oldsagslaget, der havde en tykkelse af ca. 0,30 m, lå i den nordøstlige og den sydvestlige del af

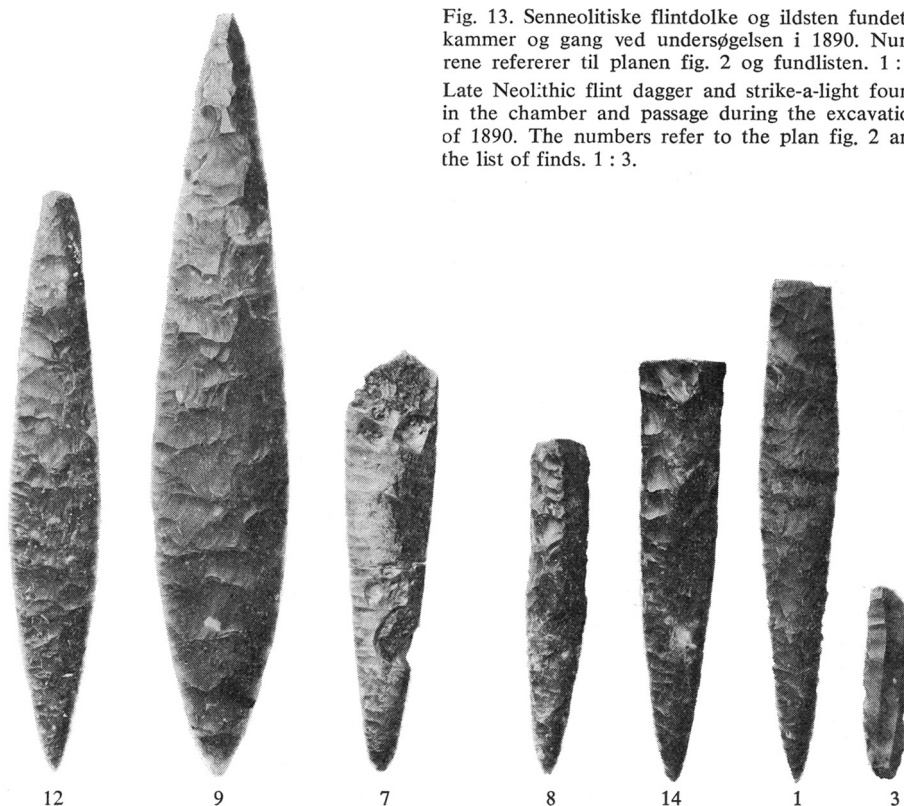

Fig. 13. Senneolitiske flintdolke og ildsten fundet i kammer og gang ved undersøgelsen i 1890. Numrene refererer til planen fig. 2 og fundlisten. 1 : 3. Late Neolithic flint daggers and strike-a-light found in the chamber and passage during the excavation of 1890. The numbers refer to the plan fig. 2 and the list of finds. 1 : 3.

kammeret stykker af træstammer, grene og planker. En meget væsentlig del af dette træ var regulære, tilhuggede planker, hvoraf nogle var bevaret helt op til en længde af over 1 m. med en bredde på 0,25 cm og en tykkelse på 0,08 m. En del var dog helt ubearbejdede stammer med en diameter på op til 15,7 cm, grene og småkviste. Størstedelen af plankerne bestod ifølge docent E. Rostrups bestemmelser af birk, mens der blandt stammer og grene også var bævre-asp og hassel.

Nogen endelig bestemmelse af plankernes og grenenes funktion giver udgraveren ikke, og de sparsomme beskrivelser og skitserne af plankernes indbyrdes beliggenhed giver heller ikke grundlag for blot nogenlunde sikre slutninger (fig. 2–3). Sophus Müller tolker træværket som rester af et gulv, men placeringen af de mere regulære planker antyder dog, at de snarere må være rester af forrådnede, sammenfaldne kister. Nogle kan have været bundbrædder, andre sidefjæle og andre igen låg. I hvert fald er en del af gravinventaret dækket af træværk, og enden af en af de lange planker lå på den indsatte hylde i kamrets SV hjørne. Hvis plankerne har været kister, må der have været mindst een i hver side af kammeret, adskilt af passagen i forlængelsen af gangen.

Fundene [13] i kammerets nordøstlige del var indlejret på og under plankerne, hvilket dog ikke behøver at betyde, at de er nedlagt samtidigt. De omfatter 1: A 9683, fragment af lancetformet *dolk*, hvis grebende mangler. Begge ægge er på de yderste 10 cm mod spidsen grovtandede. Bevaret længde 21 cm. 2: A 9690, 2 bundskår af et groft, uornamenteret *lerkar*. 3: A 9684, *ildsten* af flint, tilhugget af en tyk flække. Langsiderne og den ene ende er retoucheret, mens den tykkeste ende er stærkt afslidt ved slag. Længde 8,1 cm. 4: A 9691, uornamenteret konisk *bæger* med let konvekse sider og flad bund. Højde 8,5 cm, diameter 14 cm (fig. 13: 1,3 og 14: 4).

Af disse 4 oldsager lå dolken 1 midt for kammerets nordøstside imellem plankerne, mens ildstenen og lerkarrene 2, 3 og 4 blev fundet ved planke-samlingens sydvestlige hjørne, i så umiddelbar kontakt med træværket, at karret 4, der stod oprejst, havde træsmuld i bunden og langs med randen.

I kammerets sydvestlige halvdel fandtes under lignende indlejningsforhold 5: A 9692, et *bæger* med udsvajet hals, der på hele overdelen indtil bugens bredeste sted var ornamenteret med tætte vandrette linier udført som uregelmæssige, tynde, skarptskårne furer. Furen, der afslutter ornamentikken mod bugen, er fremhævet af skråstreger. Højde 9,5 cm, raddiameter 10,2 cm (fig. 14: 5). 6: A 9693, skår af uornamenteret *lerkar*. Begge disse stykker lå sydøst for det tæt plankedækkede område nær gangmundingen.

7: A 9685, ildskørnet fragment af ca. halvdelen af en lancetformet *dolk* med parallelhugget flade. Længde 18 cm. 8: A 9686, stærkt opskærpet *dolk* med rhombisk fæste. Indtil 5,6 cm fra odden var fladen parallelhugget. Længde 14,5 cm. 9: A 9687, lancetformet *dolk*, 31,8 cm lang (fig. 13: 7–9). Disse 3 dolke lå nær hinanden i kammerets nordvestlige del inden for det trådækkede område, men tilsyneladende i forskelligt niveau, idet det er bemærket, at no. 8 lå 15,7 cm dybt i oldsagslaget, dvs. ca. 15 cm over gulvet, mens *dolk* no. 7 lå på bunden. For *dolk* 9 er niveauet ikke anført.

Fund 10–12 stod og lå i en samlet gruppe umiddelbart op ad den nord-

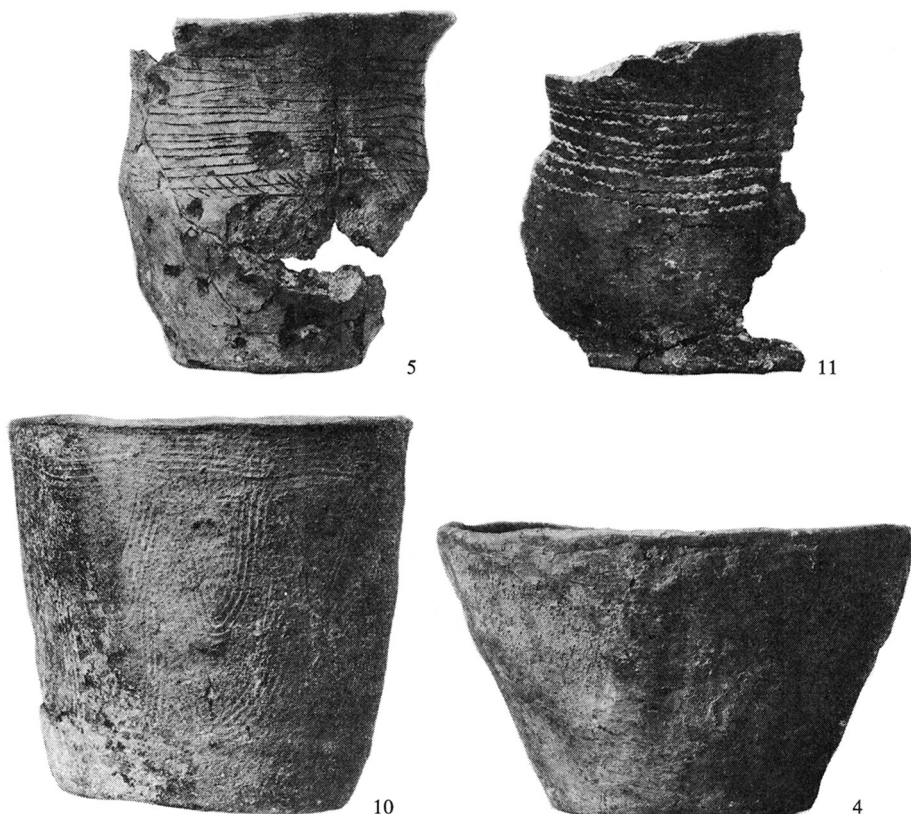

Fig. 14. Lerkar fra kammeret tilhørende enkeltgravskulturen og senneolitisk tid. Ornamentikken på kar 11, der er indstempet med cardiumskal, er inkrusteret. Numrene refererer til planen Fig. 2 og fundlisten. 2 : 5.

Pots from the chamber, assigned to the Corded Ware Culture and Late Neolithic. The ornamentation on vessel 11 which has been impressed with a Cardium shell is encrusted. The numbers refer to the plan fig. 2 and the list of finds. 2 : 5.

vestligste bæresten, men fundniveauer er ikke angivet. 10: A 9694, retvægget *bæger* med let konvekse sider, ornamenteret med kamfurer under randen, og på fladen med 2 vandrette bølgebånd, der berører hinanden og danner rhombiske figurer. Højde 10,6 cm, diameter 11,8 cm. 11: A 9695, skår af *bæger* med udsvajet hals. Halsen er fra 1,5 cm under randen dækket af vandrette cardiumlinier. 12: A 9688. Lancetformet *dolk* med fint savtakkede ægge, længde 24,3 cm (fig. 13: 12 og fig. 14: 10–11).

I gangen fandtes direkte på bunden umiddelbart uden for den indre tærskelsten fund 14: A 9689, en stærkt ophugget *dolk* med parallelhugget blad og ovalt, let udsvajet fæste (fig. 13:14).

De 2 meget ens bægre nr. 5 og 11 tilhører begge enkeltgravskulturen og henføres af Glob til type B 3 [14]. Om denne anføres det, at B 3 gruppens lerkar er den yngste inden for B gruppen, og at den i et enkelt fund, en brandgrav, er kombineret med typer tilhørende senneolitikum [15]. De to andre bægre,

der er så velbevarede, at de kan typebestemmes, tilhører den samme kultur; nr. 10 er af Glob's type L 2, og det uornamenterede kar nr. 4 er af samme form. Typen henføres til overgravstid, og nogen større tidsforskel er der næppe mellem disse og de to bægge af type B 3 [16].

Ildstenen og dolkene er alle senneolitiske, men dolkene er af forskellig type og af forskellig alder [17]. Ældst er de lancetformede dolke 1, 7, 9 og 12, der tilhører senneolitikums begyndelse og kan være samtidige med karrene 5 og 11 og sandsynligvis er det, idet kar 11 og dolk 12 er fundet med kun få centimeters mellemrum. Yngre er de to stærkt opskærpede dolke 8 og 14, der begge henføres til slutningen af senneolitikum. Af disse er 14, som er fundet i gangen, sandsynligvis det seneste stykke, der er nedlagt i stengraven.

Alle disse fund er selvsagt sekundære i jættestuen, og det må være ved den tidligste af de gravlægninger, der hører sammen med denne fundgruppe, at den sidste udrømning af kammeret er foretaget. Det gravgods, der er udrenset ved denne lejlighed, indgår som en lille del af de store fundmasser foran jættestuens facade, hvoraf størstedelen stammer fra tidligere udrømninger og først og fremmest omfatter et betydeligt antal lerkar, der har været henstillet på eller ved randstenene, formentlig som gravofre.

Udrømning og ofre: Ved udgravningen, der netop blev foretaget for at forsøge at udskille disse to fundgrupper, udrømninger og ofre, fra hinanden, kunne der iagttages en klar forskel mellem indlejringsforholdene for lerkar, der oprindeligt har været henstillet på eller ved randstenene, og gravgods, der er blevet spredt ud foran indgangspartiet ved udrensningerne fra kammeret. Dog er der naturligvis også en del materiale, der ikke med sikkerhed kan henføres til nogen af grupperne.

Skårene af offerkarrene koncentrerede sig langs facadens randsten indtil den 5. sten henholdsvis vest og øst for gangudmundingen. Størstedelen lå direkte på et tyndt humificeret sandlag, der dækkede undergrunden og oven på små bunker af højfyld, der bestod af gult sand og brændt flint direkte ved foden af randstenene (fig. 15 og 16). Desuden lå der nogle få skår bag de udskredne randsten i et niveau lidt under deres topflade.

Skårlaget på den formodede undergrundsflade var dækket af et 10–15 cm tykt lag gråt sand, der øverst var iblandet en del brændt flint og sten, men ellers var fuldstændig frit for kulturrester. Inderst mod randstenene var skårlaget dog dækket af udvasket højfyld. Herover fulgte et ca. 10–15 cm tykt gråsort, fedtet lag bl. a. indeholdende en del trækulpartikler. Dette lag rummede gravgods fra den første udrømning af kammeret. I sammenligning med det nedre lag bestod det kun af et ret lille antal lerkarskår, men dertil flint og stenredskaber samt ravperler og en lille samling brændte menneskeknogler. Denne del af fundet var stort set begrænset til området foran gangudmundingen, og laget kunne klart udskilles i profilbalkene, der dækkede dette område, men udtynnedes herfra mod vest og øst.

De højere liggende lag bestod i størstedelen af feltet af ret kompakte stendynger vekslende med sand og gruslag, der dels må være akkumuleret ved højens fortsatte forfald, dels ved sandflugt og ikke mindst ved menneskelig ak-

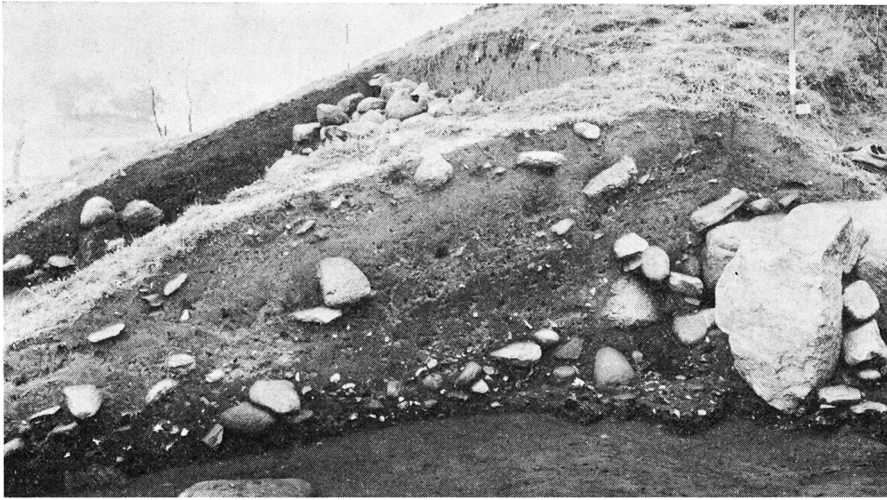

Fig. 15. Profil gennem jordlagene foran randsten 1-2 v over de største skårkoncentrationer.
Section through the strata in front of kerbstones 1-2 v above the largest concentrations of potsherds.

tivitet på stedet bl. a. i forbindelse med nye gravlægninger og nye udrømninger. Disse udrømninger er foretaget i tiden, inden højen er blevet udbygget, og de seneste formentlig da man anlagde gravene tilhørende enkeltgravskulturen og senneolitikum, som var bevarede i kammeret.

Af de ca. 7000 skår, der indgår i det samlede fund foran facaden fra såvel ofre som udrømninger, har kunnet udskilles 44 kar, der dog er i meget forskellig bevaringsstilstand, og det oprindelige antal må have været betydeligt større.

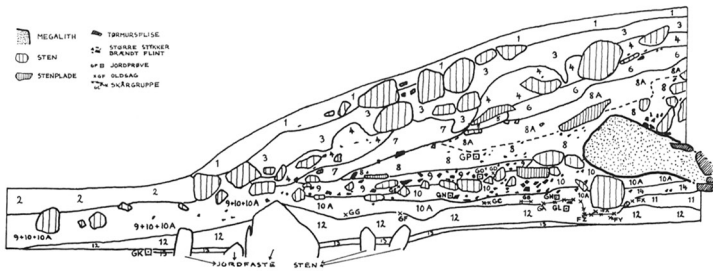

Fig. 16. Profil gennem jordlagene foran randsten 2 v. X markerer lerkarskår, der hovedsagelig er koncentreret på den oprindelige muldoverflade.

Section through the strata in front of kerbstone 2 v. X marks the position of potsherds, which are mainly concentrated on the original layer of top-soil.

Lagsbeskrivelse: 1+2: Græstørv og pløjelag. 3: Løst, gråt sand. 4: Brungråt, let humificeret, homogent sandlag. 5: Løst, gult sand. 6: Gråbrunt sand med grus og småsten. 7: Grovkornet, mørkgråt sand. 8+8 a: Lyst, gråt sand med grus og småsten og lidt brændt flint. 9: Gråsort, let fedtet sandlag med fine kulpartikler og iblandet en stor mængde brændt flint. I laget er fundet skår, ravperler og flintmateriale, og det tolkes som det ældste udrømningslag. 10+10 a: Homogent, mørkgråt, løst sand. 11: Homogent, finkornet sand. 12: Let humificeret, gråbrunt sand (opr. vegetationsflade?). 13: Rødbrunt undergrundssand. 14: gult sand, stærkt opblandet med brændt flint.

Af 10 kar er bevaret mere end 100 skår, der for fleres vedkommende har kunnet sammensættes til næsten komplette kar, og af 4 er bevaret mellem 50 og 100 skår, der har kunnet sammensættes til større flager. Af de resterende er fundet mindre end 50 skår, men hovedparten af dem har dog kunnet typebestemmes med nogenlunde sikkerhed.

I de store masser af uornamenterede skår, der udgør halvdelen af det samlede antal, skjuler der sig utvivlsomt flere kar, således muligvis kar tilhørende tragtbægerkulturens slutfase, hvor keramikken sædvanligvis er uornamenteret, eller har en meget enkel ornamentik.

Fundliste:

Fodskåle. Til denne type henføres skår af 4 kar, hvoraf de to med sikkerhed kan bestemmes som fodskåle (HAA og HAB), de to andre med nogen usikkerhed (HAC og HAD).

HAA (fig. 17): 11 skår og hank. Skålens dimensioner er ubestemmelige. Randornamentikken udgøres af et lodret skraveret trekantbånd, der hænger direkte fra randen. Fladen er dækket af vandrette buestiklinjer, som brydes af et hankfelt udfyldt med lodret skraverede vinkelbånd. Hankens kanter har samme ornamentik som skålranden. Bortset fra fladeornamentikken er al ornamentik udført i skarp, tynd fure. Felt: C VI, D VII, E VIII.

HAB: 9 skår af skål. Fladen, der er dækket af vandrette buestiklinjer, er opdelt af smalle lodrette uornamenterede bånd. Randen har yderornamentik som HAA, men desuden lodretskraverede vinkelbånd på indersiden. Felt: C IV, E V, D VII, D VIII, E IX, F IX.

HAC (fig. 17): 41 skår, formentlig af fod til en fodskål. Diameteren er ca. 16 cm, den bevarede højde ca. 10 cm. Karsiden er let hvælvet, randen flad. Fladen er fra randen ubrudt ornamenteret med vandrette linjer, der 3 og 3 afgrænses af 1 enkelt bølgelinje. Ornamentikken er udført i furestik med et dobbelttandet, but redskab. Felt: D IV, D V.

HAD (fig. 17): 153 skår formentlig af fod til fodskål med diameter på max. 36, min. 16 cm og en beregnet minimumshøjde på 18 cm. Randen er ikke bevaret. Karsiden er let hvælvet. Fladen er ornamenteret med rækker af lodrette linjer, der afgrænser brede felter udfyldt med stående seksdobbelte vinkler. Al ornamentik er udført i tandstok.

Bestemmelsen af denne skål som en fodskål er betydelig mere usikker end bestemmelsen af den foregående, for selv om store skårflager er bevaret, er ingen af disse afsluttet med rand. I forhold til andre fodskåle er indsnævringen fra 36 til 16 cm meget betydelig, og skårflagen kan da også være en del af bugen til et kar med meget betydelige dimensioner. Felt: D II, D IV, C V, E V, D VI, E VI, F VI, D VII, F VII, E VIII.

Ske: HAE (fig. 17): 8 skår der udgør ca. $\frac{3}{4}$ af et rundt skeblad med lige afskåret overside og uden dølleforlængelse. Skebladet, der er 12,0 cm langt og 13,4 cm bredt, har let hvælvet bagside og let konkav forside. Døllen fremtræder på forsiden som en afrundet vulst. Skebladet er uornamenteret. Felt: C VI, D VI.

Skulderskåle: Forekommer i 5 eksemplarer, alle med middelhøj hals, men med noget afvigende skulderform.

HAF (fig. 18): 478 skår af næsten komplet skulderskål med let konisk, ret, middelhøj hals, let hvælvet, middelbred, afrundet skulder og let konveks-konisk bug. 2 modstillede, båndformede øskner med vandret gennem boring er fæstet til den nedre del af halsen og skulderknækket. Højde ca. 25 cm, randdiameter

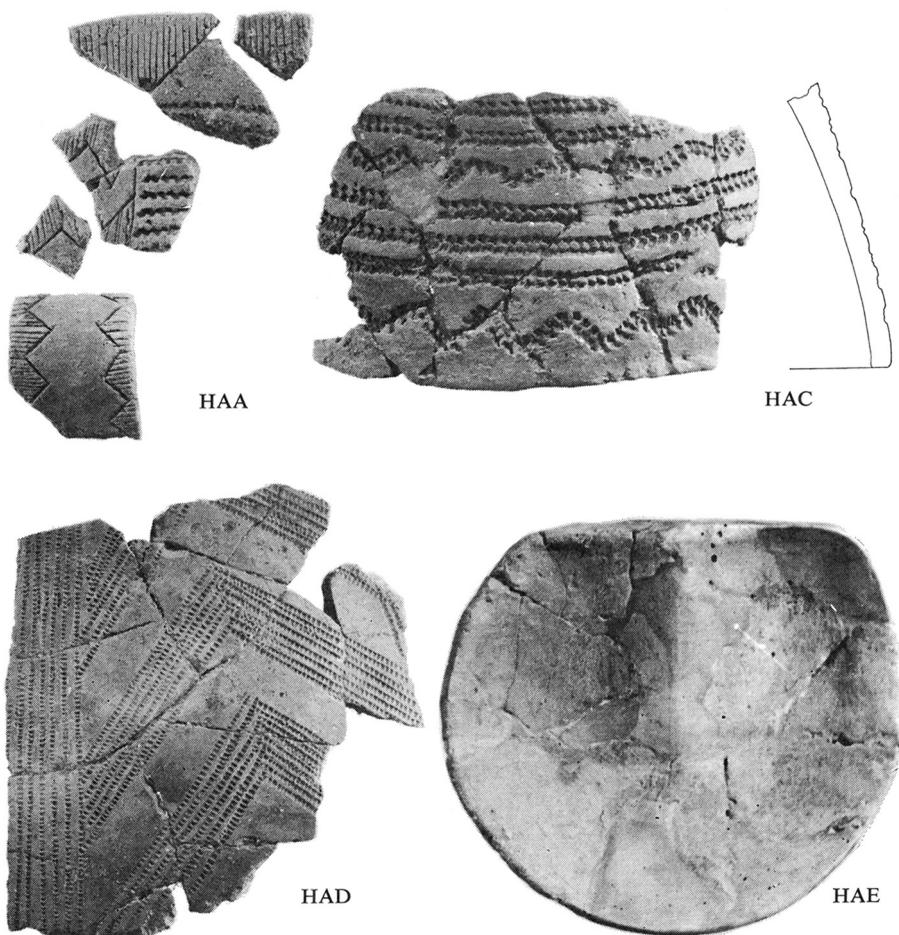

Fig. 17. Skår af fodskål HAA, 2 formodede fodskåle og en uornamenteret ske. 2 : 5.
Sherds of pedestalled bowl HAA, 2 presumed pedestalled bowls and an undecorated spoon. 2 : 5.

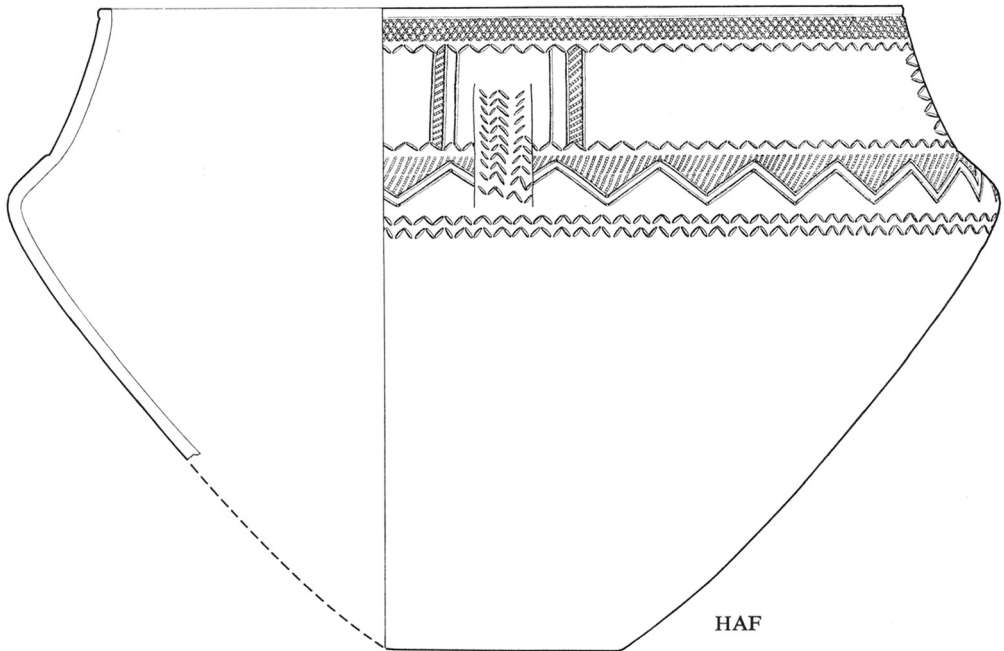

Fig. 18. Skulderkar ornamenteret med spatel- og snorestempel og 2 skåle med tandstokornamentik. 1 : 3 og 2 : 5.

Shouldered vessel decorated with spatula- and cord-impressions, and 2 bowls with notch-stamped ornament. 1 : 3 and 2 : 5.

32 cm, største bugdiameter 39 cm. Randornamentik: åbent, krydsskraveret bånd med underliggende vinkellinje. Hals: inddelt i felter af lodrette dobbeltbånd og vinkellinjer. Halskontur: vinkellinje. Skulder: skråskraveret trekantbånd med dobbelt kontur. Skulderkontur: en dobbelt vinkellinje. Øsken: lodrette rækker af vinkler. Skraveringen af trekantbåndet på skulderen er udført i bevirket snorestempel, den øvrige ornamentik i fure- og spatelstik. Felt: D I, D V, C VI, D VI, E VI, D VII, E VIII, E IX, F IX, F X.

De følgende 4 skåle har alle middelhøj, cylindrisk, let konkav hals med ganske smalt, afrundet skulderparti, der er langt mindre markant end på kar HAF, hvilket nærmer dem til skålene af den følgende type.

HAG (fig. 19): 127 skår af næsten komplet skål. Højde 14 cm, randdiameter 23,8 cm, bugdiameter 24,0 cm. Randornamentik: åbent, krydsskraveret bånd med stikrækker under den nedre konturlinje. Halsen er uornamenteret. Skulderen og den øvre del af bugen har lodret afstribning afgrænset af hals og skulderkontur. Skraveringen er udført i tandstok, mens den øvrige ornamentik er i spatelstik. Felt: D X, D XI, E XI.

HAH (fig. 18): 55 skår af rand, hals og bug. Højden 22 cm, randdiameter 31 cm og bugdiameteren 35 cm. Randornamentik: åbent, krydsskraveret bånd hvor-

under hængende, skråkraveret trekantbånd. Halsen er opdelt i felter af rækker af lodrette linjer fra randornamentikken til halsknækket. Halskontur: vinkel-linje brudt af halsornamentikken. Skulder og bug: lodret afstribning afgrænset af halskontur og bugkontur udført som enkle vinkel-linjer. Al ornamentik er udført i tandstok. Felt: *F VII*, *F VIII*, *G VIII*, *E IX*.

HAI (fig. 18): 113 skår af rand, hals og bug. Randdiameter 30 cm. Halshøjde 5,8 cm. Øvrige mål ubestemmelige. I halsknækket 2, formentlig modstillede, 5,8 cm brede rørformede øskner. Randornamentik: krydsskraveret bånd, afgrænset af konturlinjer med stikrækker. Halsen er i sin fulde højde dækket af et kontinuerligt, skråkraveret, storrhombebånd. Skulder: krydsskraveret bånd. Skulderkontur: dobbelt vinkel-linje, øsknerne er lodret afstribede. Skulderkontur og stikrækker er udført i spatel-teknik, al øvrig ornamentik i tandstok. Felt: *E VI*, *F VII*, *D IX*, *E IX*, *F IX*, *D X*, *E X*.

HAK (fig. 19): 145 skår af fuld karprofil. Højde 17,8 cm. Diameter på rand og bug 25,2 cm. Halshøjde 5,4 cm. I halsknækket 4 enkelte hinanden modstående, rørformede øskner. Randornamentik: åbent, krydsskraveret bånd hvor- under hængende skråkraveret trekantbånd. På indersiden en dobbelt vandret vinkelrække. Halsornamentik: skråkraveret storrhombebånd i fuld halshøjde, halskontur en enkelt linje. Afsats og bug: hængende, skråkraveret trekantbånd med dobbelt konturlinje. Herfra og næsten til bunden: 8 lodrette bånd udfyldt med skråkraverede storrhomber. Deres konturlinjer er udført som

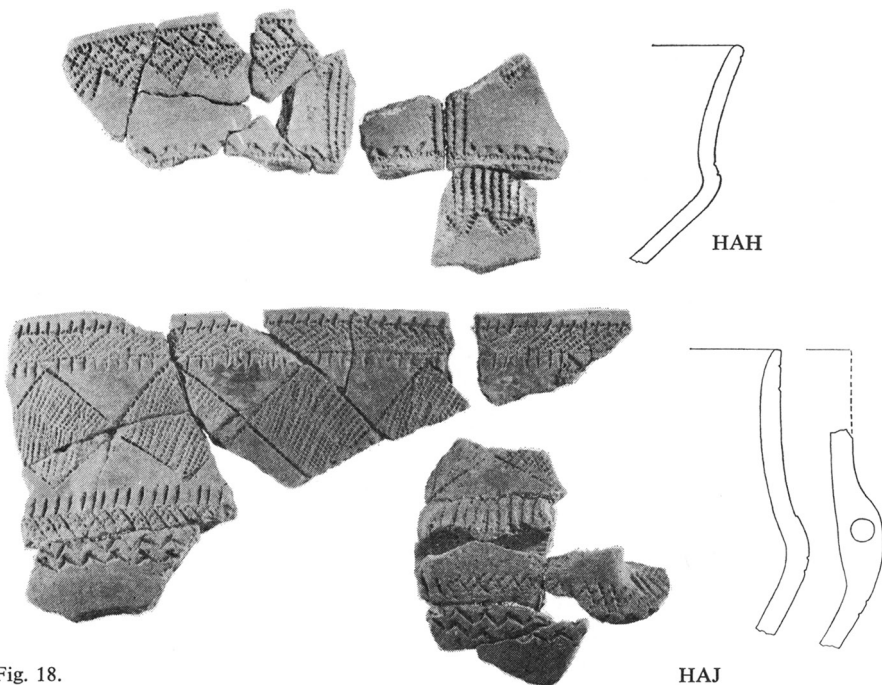

Fig. 18.

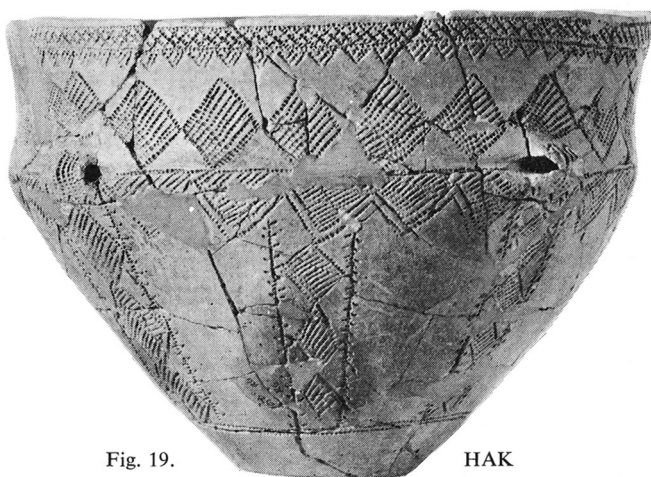

Fig. 19.

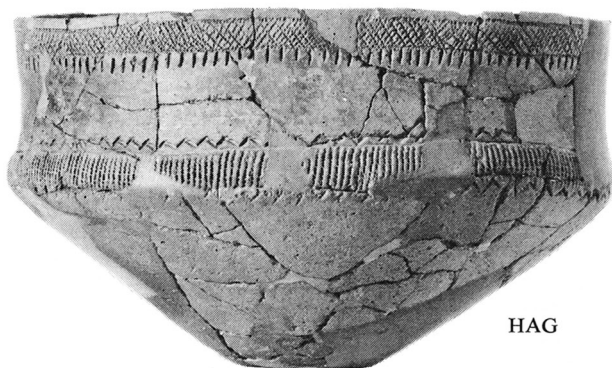
HAK

tværstiklinjer. Bugkontur: dobbelt linje. Øsknerne er lodret afstribede og afgrænset mod bugen af en dobbelt vinkellinje. Al ornamentik er udført i tandstok. Felt: *D X*, *E X*, *F X*.

11 kar henregnes til en gruppe der her benævnes afsatskar. At dømme efter deres proportioner og ornamentik er de nært beslægtet med skulderkarrene, men skulderen er på disse rudimentær, blot en smal afsats – en let svajning af halsbasis – der formidler overgangen til bugen gennem et skarpvinklet eller afrundet bugknæk.

Ornamentikkens mønstre er for en stor dels vedkommende fælles for begge grupper, men på afsatskarrene er den lodret orienterede ornamentik rykket ned fra skulderen til den øvre del af bugen. Afsatsen dækkes af vandrette linjer eller et simpelt bånd, der enten udgør eller fortsætter halskonturen.

HAL (fig. 20): 142 skår af rand, hals og bug. Rand- og bugdiameter 36 cm. Halshøjde 9 cm. Ved overgangen mellem hals og bug er bevaret een bred,

HAG

Fig. 19. To skåle, begge ornamenteret med tandstok. 1 : 3.
2 bowls, both decorated with notch-stamps. 1 : 3.

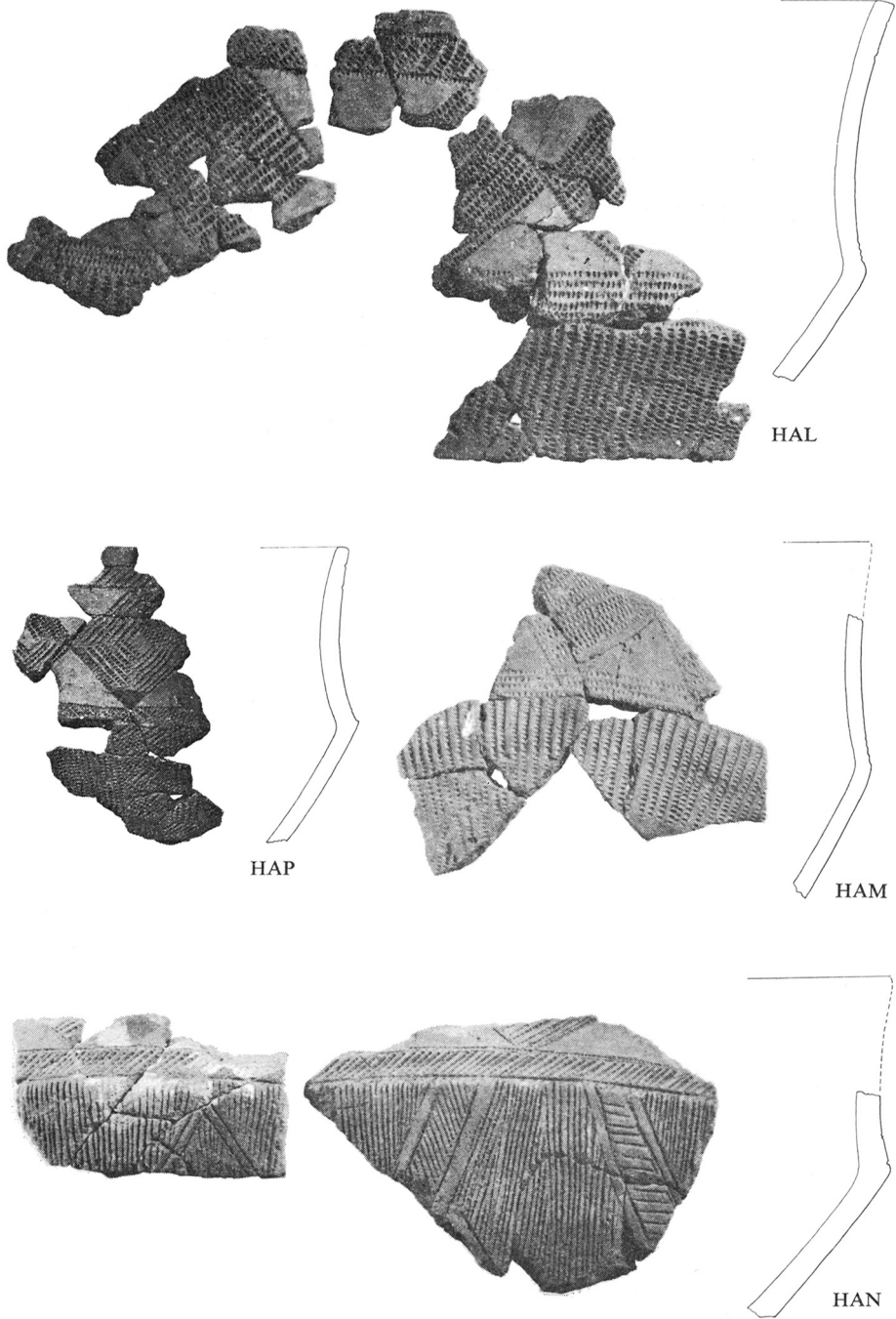

Fig. 20. Fire afsatsskåle, alle ornamenteret med tandstok. 2 : 5.
 4 stepped vessels, all decorated with notch-stamps. 2 : 5.

subcutan øsken. Randornamentik: skråskraveret bånd. Halsen er dækket af et kontinuerligt, skråskraveret storrhombebånd i halsens fulde højde. Afsatsen er dækket af 4-dobbelte, vandrette linjer. Den øvre del af bugen er lodret afstribet til varierende dybde. Under et parti med kort afstribning ses den øvre del af en lodret vinkelrække. Al ornamentik er udført i bred tandstok. Felt: B III, C III, C IV, D IV, D V, D VI, F VI, F VII.

HAM (fig. 20): 25 skår af hals og bug. Halshøjde ca. 7,5 cm. Diam. ca. 30 cm. Randornamentik: ukendt. Halsornamentik og afsats: som foregående. Bugornamentik som foregående, men vinkelrækkerne mellem de dybest afstribede partier er bevaret til bugkonturen, der består af dobbelte linjer. Al ornamentik er udført i bred tandstok. Felt: E IV, D VI, E VI, D VII.

HAN (fig. 20): 34 skår af hals, skulder og bug. Diameter 35–40 cm. Randornamentik: ukendt. Halsen: ornamenteret som HAL. Afsats: skråskraveret bånd. Bugornamentik: lodret skraverede hængende trekanter og rhomber med dobbelte eller båndformede konturer. Al ornamentik er udført i fin tandstok. Felt: F IV, D V, D VI.

HAO: 39 små skår af rand, hals, skulder og bug. Bugdiameter: minimum 30 cm. Halsen: konkav cylindrisk, den øvrige form som kar HAN. Randornamentik: ukendt. Halsen: som foregående. Afsatsen: som HAM. Bugen lodret afstribet, vekslende med lodret fjerornamentik, men detailkompositionen er usikker. Al ornamentik er udført i tandstok. Felt: D III, D IV, E IV, C V, D V, E VI, D VIII.

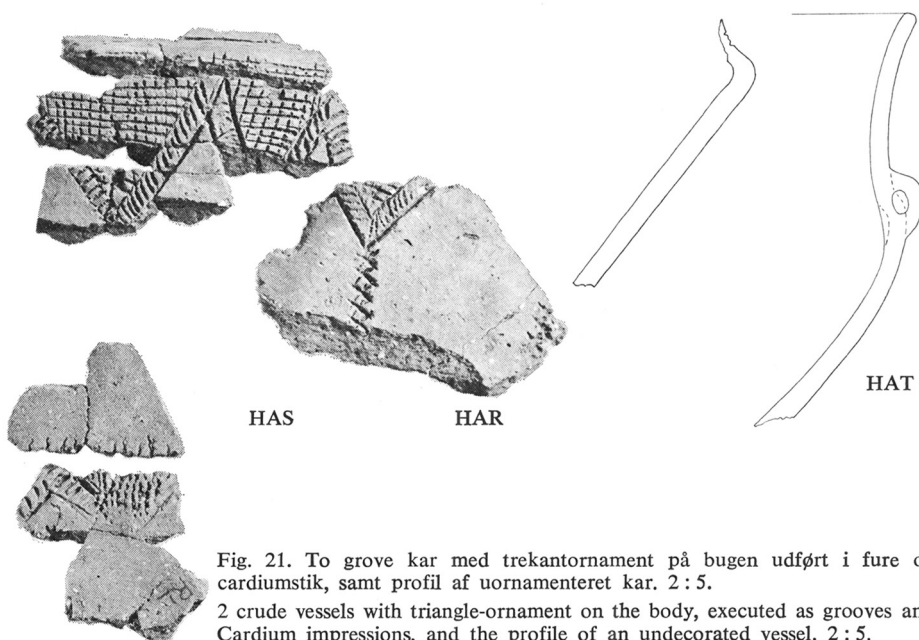
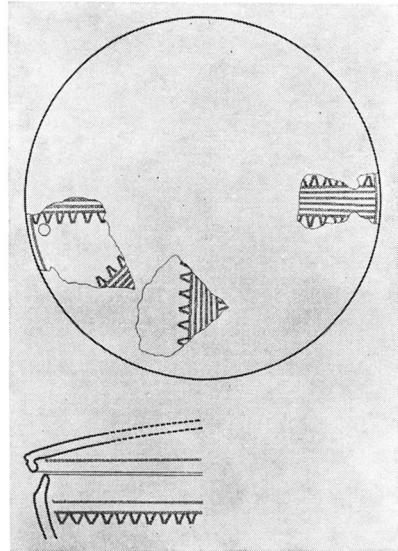

Fig. 21. To grove kar med trekantornament på bugen udført i fure og Cardiumstik, samt profil af uornamenteret kar. 2:5.
2 crude vessels with triangle-ornament on the body, executed as grooves and Cardium impressions, and the profile of an undecorated vessel. 2:5.

Fig. 22. Låg HAV med skår af tilhørende skål HAW, begge ornamenterede med tandstok.

Lid HAV with sherds of the corresponding bowl HAW, both decorated with notch-stamps.

HAP (fig. 20): 85 skår af rand, hals og bug. Randdiameter 30 cm, halshøjde 6 cm. Randornamentik: skråskraveret bånd. Halsornamentik: storrhombebånd. Hvert led er udfyldt med rhomber af aftagende størrelse. Afsatsen er dækket af et skråskraveret bånd. Den øvre del af bugen er dækket af brede, lodrette linjebundter afgrænset af flerdobbelte, lodrette vinkellinjer. Al ornamentik er udført i tandstok. Felt: C III, C IV.

HAQ: 59 skår af rand, hals og bug. Skårene er så små, at dimensionerne kun kan bestemmes omtrentligt. Randdiameter ca. 30 cm. Randornamentik: som foregående. Halsen som HAL og afsatsen som foregående. Bugen er lodret afstribet i smalle zoner afgrænset af en lodret vinkellinje. Al ornamentik er udført i bred tandstok. Felt: C II, D II.

HAR (fig. 21): 18 skår af afsats og bug. Bugdiameter ca. 36 cm. Rand og hals: ukendt. Halskontur: dobbelt linje. Afsatsen uornamenteret. Fra bugknæk og over øvre del af bug krydsskraverede, hængende trekantbånd med kontur af smalt skraveret bånd. Fra vinkelspidserne lodrette, uregelmæssige rhombelinjer. Al ornamentik i grov fure og spatelstik. Felt: DV, D VI, D IX, E IX, F IX.

HAS (fig. 21): 25 skår af rand, nedre del af hals og øvre del af bug. Dimensioner ubestemmelige. Randornamentik: lodret skraveret bånd. Øvre del af bug hængende, lodretskraveret trekantbånd med kontur af smalt skraveret bånd. Al ornamentik er udført i cardium. Felt: F VI, D VIII, D IX, F IX, D X, E X, F X, D XI, D XII.

HAT (fig. 21): 224 skår af rand, hals, skulder og bug. Diameter 36 cm. Hals-

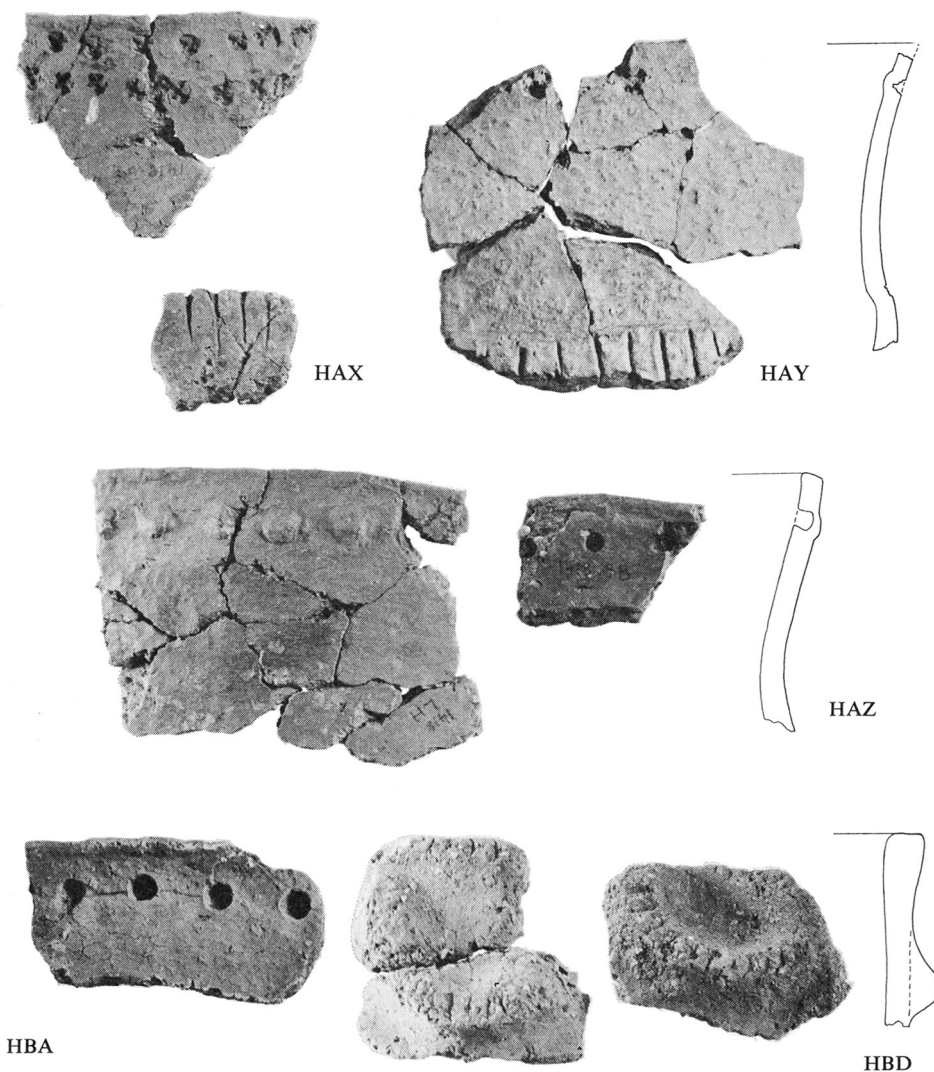

Fig. 23. Skår af forrådskar med grube og vulstornamentik. 2 : 5.
 Sherds of storage vessels with a decoration of pits and swellings. 2 : 5.

højde 7 cm. I halsknækket 2 båndformede 4,2 cm brede øskner, hvis indbyrdes stilling er ukendt. Karret er uornamenteret, overfladen glattet. Felt: E IX, F X, D XI, E XI, F XI, D XII.

HAU: 31 skår af rand, hals og bug. Diameter 24 cm. Halshøjde 4,3 cm. Karret er uornamenteret, overfladen mørke-grå og glattet. Felt: F VIII, D X.

Låg og lågkar HAV-HAW (fig. 22): 10 skår af et let hvælvet låg med lav

ombøjet kant. På 2 skår findes gennemboringer (på det ene dobbelt) der formentlig har været modstillede. Hertil et enkelt randskår af det tilhørende kar. Låget er ca. 17 cm i diameter og har en total højde på 2,4 cm. På oversiden er fladen mønstret med 8 radiære linjerækker hver bestående af 6 linjer afgrænset af en vinkelrække. En enkelt linje følger fladens periferi og en tilsvarende lågets rand. Al ornamentik er udført i tandstok. Skåret af karret har en læbeformet, uornamenteret rand. Herunder ses en enkelt linje, hvorunder er hængende vinkelrække. Ornamentikken er udført i tandstok. Felt: D VI, E VII, F VII, E VIII, F VIII, D XII.

Forrådskar: 4 kar er store, grove forrådskar af form som tragtbægre med cylindrisk eller let tragtformet hals og afrundet eller konveks-konisk bug. Alle er forarbejdet af meget groftmagret gods og har tykke karvægge.

HAX (fig. 23): 116 skår af rand, hals og bug. Diameter ca. 40 cm. Halshøjde ca. 6,5 cm. Randornamentik: 2 vandrette rækker af cylindriske gruber umiddelbart under randen. Bugen er kort afstribet fra halsknækket. Felt: D XII.

HAY (fig. 23): 11 skår af rand, hals og bug. Bugdiameter ca. 40 cm. Under randen en vandret række gruber. Bugen er lodret afstribet. Felt: D XI.

HAZ (fig. 23): 38 skår af rand, hals og bug. Diameter 40–50 cm. Halshøjde 8 cm. Under randen en vandret række af gruber indstukket fra indersiden. Karfladen uornamenteret. Felt: D X, E X, F X, D XI, E XI, F XI.

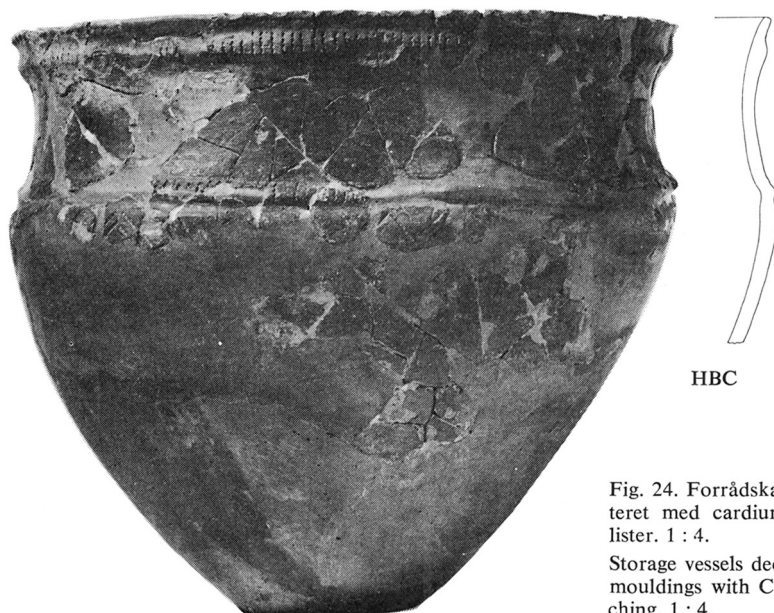

Fig. 24. Forrådskar ornamenteret med cardiumskraverede lister. 1 : 4.

Storage vessels decorated with mouldings with Cardium hatching. 1 : 4.

HBA (fig. 23): 11 skår af rand og hals. Diameter 35–40 cm. Under randen en vandret række cylindriske gruber. På randen enkelte fingerindtryk. Felt: E VIII, D IX, E X.

HBB: 23 skår af rand og hals. Uornamenteret bortset fra bølget rand og en massiv lerknop umiddelbart under denne. Felt: E IX.

HBC (fig. 24): 414 skår af rand, hals og bug. Halsen er let konisk med afrundet overgang til den konveks-koniske bug. Diameter 40–42 cm. Halshøjde 10,1 cm. Højde: ca. 30 cm. Godset er lyst, glittet og hårdtbrændt. Randkanten er bølget. Under randen og ved halsbasis en vandret liste dækket af en kontinuerlig række af lodrette cardium indtryk. Skulderkontur: dobbelt vinkellinje i cardium skrab. Felt: E IX, F IX, G IX, E X.

HBD (fig. 23): 34 skår af rand og hals. Halsen cylindrisk, på kanten negleindtryk og under randen en række af fingerindtryk. Hængende fra randen plastiske enkeltbuer dækket af negleindtryk. Felt: C III, D III, C IV.

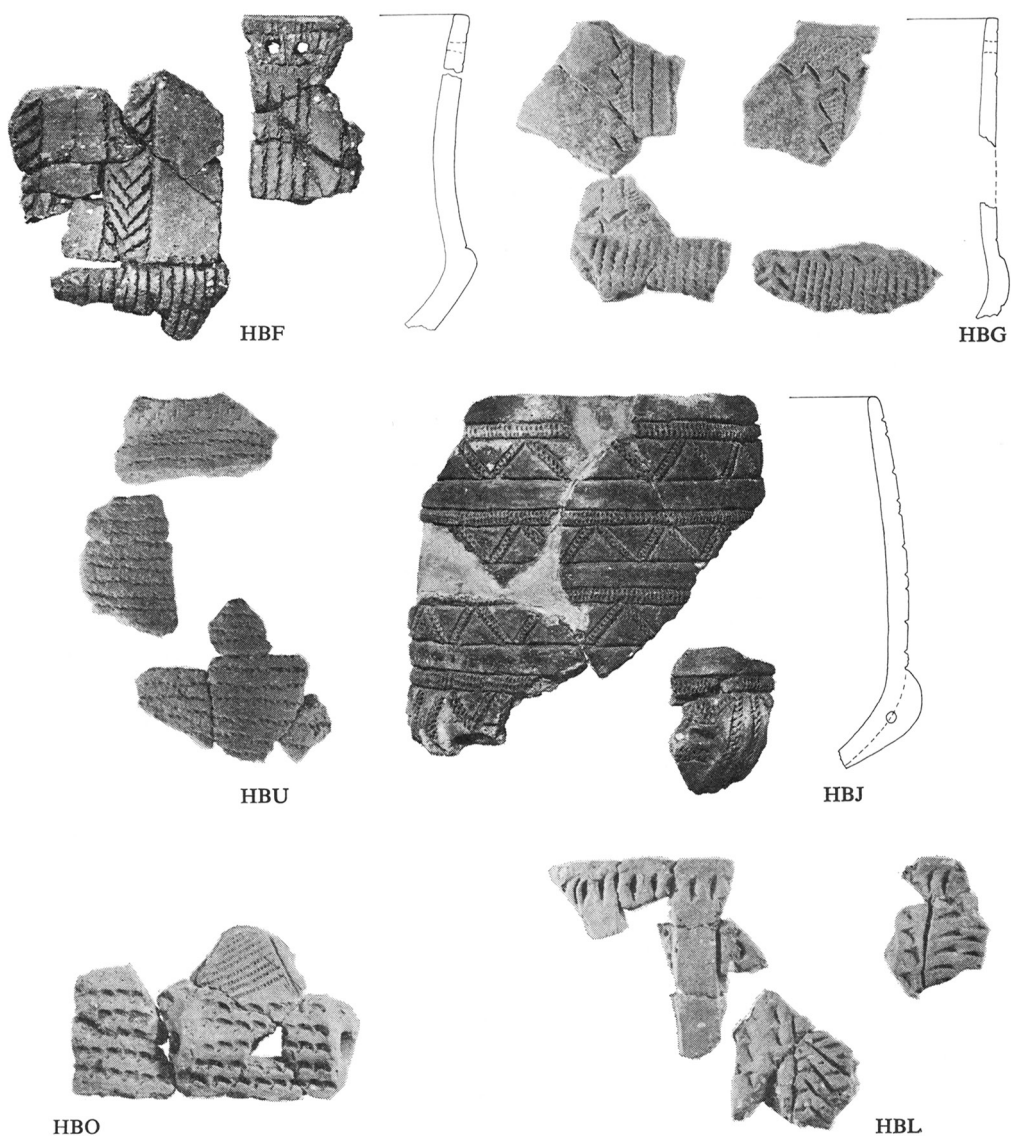
HBE: 26 skår af stor, grov, åben skål. Mål ubestemmelige, uornamenteret. Felt: D XI, D XII.

Hængekar: 3 kar er bestemt som hængekar. Halsen er på alle middelhøj, ret og næsten cylindrisk. Overgangen til bugen er fladt afrundet, bugen er konveks-konisk.

HBF (fig. 25): 74 skår af rand, hals, skulder og bug. Halsens diameter ca. 15 cm. Halshøjden 7,5 cm. Under randen eet par huller gennemboret primært. Randornamentik: lodret skraveret bånd hvis skravering bryder konturlinjerne. Hals: brede, rækker af lodrette linjer og lodrette enkeltbånd udfyldt med hængende vinkler. Bug: kontinuerligt afstribet. Al ornamentik er udført i cardium. Felt: E IX, F IX, D X.

HBG (fig. 25): 12 skår af rand, hals, skulder og bug. Dimensioner ubestemmelige. Under randen eet par huller primært gennemboret, gennem skulderen lodret subcutan øsken. Randornamentik: skråskraveret bånd med linjekonturer, mod halsfladen en vinkellinje. Halsen er inddelt i felter af lodrette linjerækker afgrænset af skråskraverede trekantbånd. Bugen er lodret, diskontinuerligt afstribet fra halskontur til umiddelbart under skulder. Afstribningen er brudt af lodrette stående vinkelrækker og afgrænset af hals- og skulderkontur. Al ornamentik er udført i cardium. Felt: E V, D VI, G VI, E VII, F VII, G VII, G VIII, G IX, E X.

HBH: 4 skår af hals og bug. Dimensioner ubestemte. Skulderen er gennemboret af en lodret subcutan øsken. Halsornamentik: lodret bånd udfyldt med hængende vinkelrække. Konturen er udført i furer med sidestik. Bugen er dis-

HBO

HBL

Fig. 25. Skår af 2 hængekar, 1 øskenkar med cardiumornamentik, 2 ubestemte kar, hvoraf HBO er ornamenteret med buestik og tandstok, HBL med negleindtryk. Et bæger HBU er af enkelt-gravstype og ornamenteret med cardium. 2 : 5.

Sherds of two suspension vessels, lugged vessels with Cardium ornament, 2 indeterminate vessels of which HBO is decorated with curves and notch-stamping and HBL with nail impressions, and 1 beaker of Corded Ware type decorated with Cardium impressions.

kontinuerligt afstribet, brudt af lodrette konturlinjer med sidestik. Bugkontur: vinkellinje. Ornamentikken er udført i almindelig fure og ovalt stik. Felt: E XI.

Dobbelt-konisk øskenkar: HBJ (hertil NM, A 10980) (fig. 25). Af dette kar

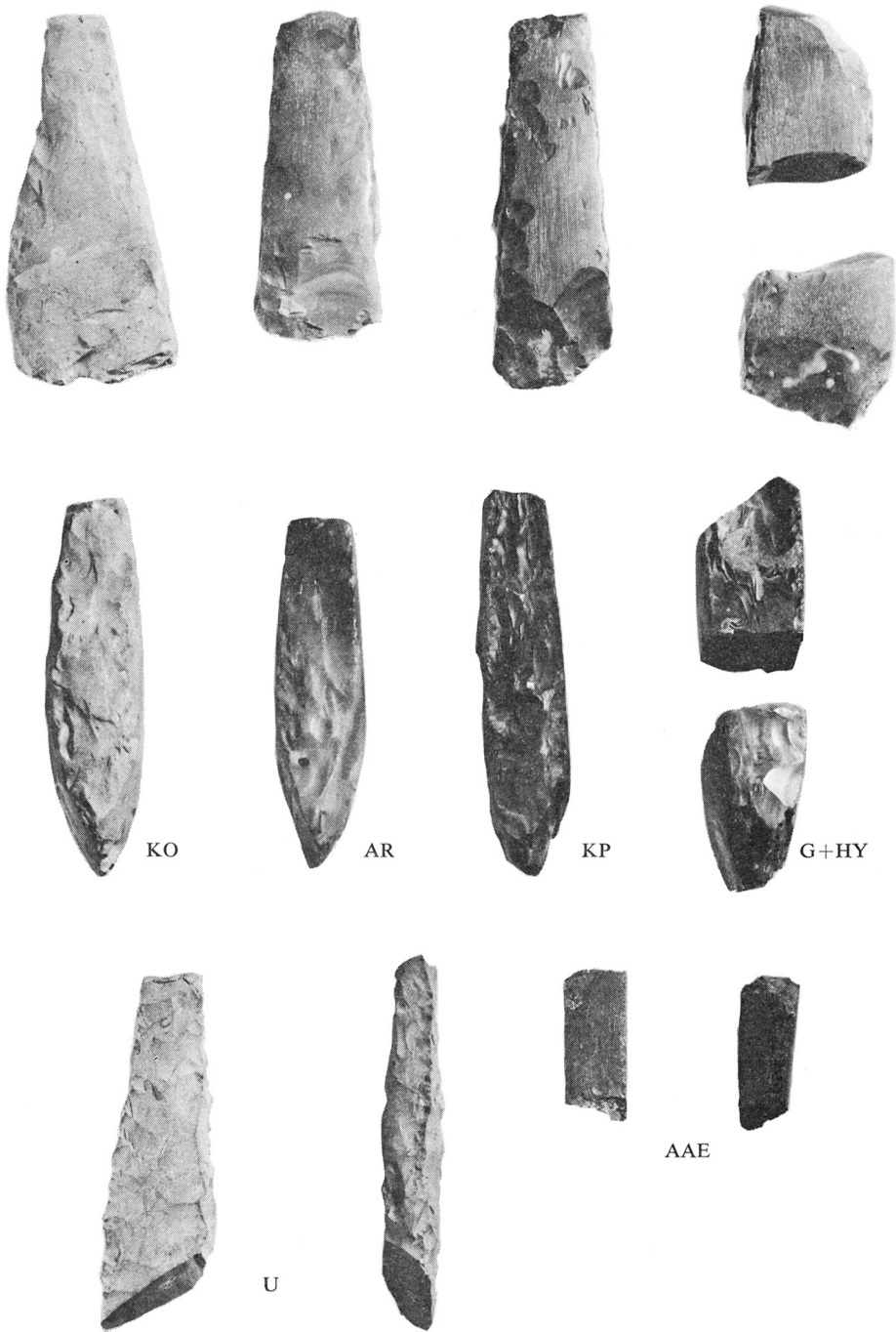

Fig. 26. Tyknakkede øxer, tyndbladet øxe og mejselfragment fra udrømningslagene. 1 : 3.
 Thick-butted axes, thin-bladed axe and chisel fragment from the evacuation layers.

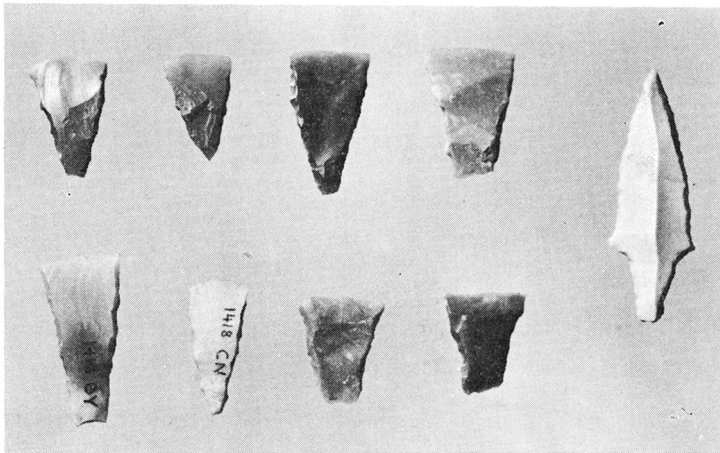

Fig. 27. Tværpile og skafttungepil fra udrømningslagene. 2 : 3.
Transverse arrow-heads and tanged point from evacuation layers.

er bevaret 25 skår af randen, store dele af halsen og af den afrundede overgang til bugen samt 3 af formentlig 4 store, 2 cm brede vandret gennemboede øskener. Randdiameter ca. 12 cm, halshøjde 15 cm. Øvrige dimensioner ubestemmelige. Fladen er fra rand til den øvre del af bugen ornamenteret med vandrette zoner bestående af lodretskraverede bånd, vekslende med skraverede vinkelbånd afgrænset af en konturlinje. Zonerne er indbyrdes afgrænset af uornamenterede bånd. Øsknerne er mønstret med lodrette, dybe furer. Konturlinjer er udført i furer, al øvrig ornamentik i cardium. Felt: *E VI*, *D VII*, *E VII*, *F VII*.

Af 8 ornamenterede kar findes så få skår, at formen ikke kan bestemmes.

HBK: 25 skår af rand og hals. Randornamentik: skråskraveret bånd. Halsen er inddelt i felter afgrænset af lodrette, skraverede trekantbånd. Felterne er mod halsknækket udfyldt med modstående, skraverede stortrekantner i fuld feltbredde. Ornamentikken er udført i tandstok. Felt: *E VI*, *G VI*, *D VII*, *E VII*, *F VII*, *G VII*, *FX*.

HBL (fig. 25): 14 skår af rand og hals. Randornamentik: en vandret række af negleindtryk. Halsen er inddelt i felter af lodrette bånd udfyldt med krydsskravering og negleindtryk. Ornamentikken er udført i fure og negleindtryk. Felt: *E X*, *F X*.

HBM: 25 skår af rand og hals. Randornamentik: skråskraverede bånd. Ornamentikken udført i tandstok. Felt: *E III*, *D IV*, *E IV*, *E IV*, *D V*, *E V*, *E VI*, *F IX*.

HBN: 29 skår af bug, ornamenteret med lodrette bånd udfyldt med fjermotiv. Ornamentikken udført i tandstok. Felt: *D IV*, *E V*.

HBO (fig. 25): 6 skår af bug, hvorpå svær rørøsken ornamenteret med buestik, over øskenen skrårkraveret stortrekant. Ornamentikken er udført i tandstok og buestik. Felt: F VII, D X.

HBP: 112 skår af stort uornamenteret kar. Form ubestemmelig. Felt: C VI, D VII, E VII.

HBO: 5 skår af hals. Fladen opdelt i felter af lodrette linjegrupper afgrænset af lodrette vinkellinjer. Ornamentikken udført i spatel. Felt: F VIII, F IX.

HBS: randskår med 3 vandrette rækker af dybe, rektangulære spatelstik. Felt: F VIII, D X.

HBT: 6 skår af rand og hals. Diameter 12 cm. Uornamenteret bortset fra tandet rand. Felt: G IX.

Kar tilhørende enkeltgravskulturen:

HBU (fig. 25): 7 skår af retvægget bæger med hul krave. Karfladen er dækket af vandrette linjer, kraven af en skrå stregrække. Ornamentikken er udført i cardium. Felt: D III.

Flintøxer og -mejsel (fig. 26):

AR: Tyknakket øxe. Æggen er afslået og den ene bredside forhugget, medens den anden er totalslebet fra æg til nakke. Smalsiderne er uslebne. Nuværende længde 13,0 cm. Nakketværsnit $2,9 \times 2,3$ cm.

KO: Tyknakket øxe. Nakkepartiet er omhugget, såvel langs den ene smalside som på bredsiderne, der oprindeligt har været totalslebet. Æggen er opskærpet, smalsiderne uslebne. Såvel på bredsider som smalsider er der spor efter skæftningen i form af en udpræget brillians i en zone på 4,5 cm mod nakken. Nuv. længde 12,5 cm, ægbredde 5,5 cm, nakketværsnit $2,5 \times 2,4$ cm (før omhugningen ca. $3,5 \times 2,4$).

U: Uslebet, tyndbladet økse med afslået æg. Længde 12,3 cm, nakketværsnit $2,1 \times 1,2$ cm.

KP: Tyknakket øxe. Ægpartiet ødelagt ved en række slag ført fra æggen. Bredsiderne er totalslebet, medens smalsiderne er uslebne. Længde 11,4 cm ægbredde 4,3 cm, nakketværsnit $2,5 \times 1,4$ cm.

G & HY: fragmenter af en svær, tyknakket øxe. Det ene er et brudstykke af ægpartiet, hvor dog selve æggen er afslået, det andet er et midtstykke, hvoraf nakken er afslået. Bredsiderne er totalslebne, den ene smalside er partielt slebet, medens den anden er uslebet. Øxens længde og øvrige dimensioner kan ikke bestemmes, bortset fra dens største tykkelse på 3,4 cm, der i sammenhæng med breddeberegninger antyder, at øxen må være af den sene type med kvadratisk nakke.

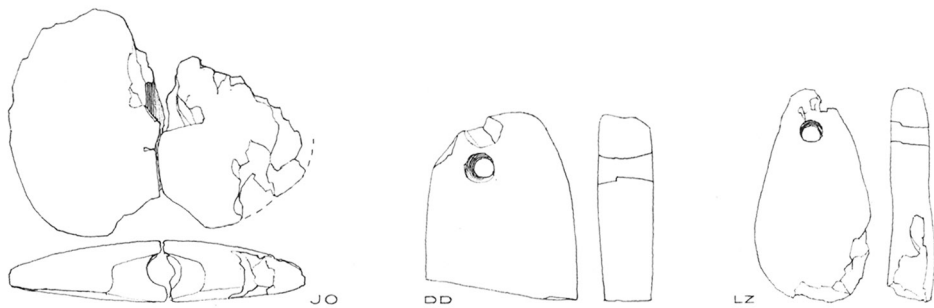

Fig. 28. Hængesmykker og fragment af øxeformet perle af rav. 1 : 1.
Pendants and fragment of axe-shaped bead of amber.

AAE: Midtfragment af ildskørnet mejsel slebet på alle 4 sider. Længde 5,1 cm.
Tværsnit $2,2 \times 1,9$ cm.

Pilespidser (fig. 27):

8 tværpile tildannet af flækker eller spåner: Målene angiver længden.

L: 2,5, M: 2,2, AD: 3,0, AE: 2,7, BY: 3,4, CN: 2,8, KM: 2,2, OQ: 2,1 cm.

UR: Skafttungepil af type B. Begge langsider er retoucheret fra undersiden i deres fulde længde fra odden til spidsen af skafttungen. Undersiden af odden er fladretoucheret. Længde 5,1 cm.

Diverse:

V: Fragment af cylindrisk blok. 4,3 cm lang.

HU: Kernebor. Længde 8,3 cm.

BJ: Brændte knogler. Bestemmelse foretaget af konservator. U. Møhl: »Ca. 20 brændte småfragmenter, som vist alle ifølge deres ydre og indre overfladestruktur temmelig sikkert må henregnes til menneske, men kun et enkelt kraniefragment med bibeholdt sutur er helt sikkert«.

Ravperler (fig. 28): Ialt fandtes 14 ravperler, hvoraf dog kun 5 var så velbevarede, at formen kan bestemmes.

3 er dråbeformede, flade hængesmykker med hul gennem den spidse ende.

BX: Afknækket i gennemboringen. L: 1,9 cm, br. 0,9.

DD: Skråt afknækket i gammel tid. L: 2,4 cm, br. 2,0 cm.

LZ: Komplet. L: 3,0 cm, br. 1,5 cm.

AJ: Lille øxeformet perle med bladformet, noget beskadiget æg og nakke, L: 2,5, br. 1,7 cm.

JO: Fragmenteret øxeformet perle med bladformet æg og nakke. Brudt gennem skafthullet. L: 2,2 cm, br. 2,9 cm.

DATERING.

Kulstof-14 datering. Tiden for selve opførelsen af kammeret er bestemt ved en C-14 analyse af de birkebarkflager, der, som det er beskrevet ovenfor (p. 16) var lagt ind imellem tømursfliserne, da graven blev bygget. Dateringen er udført på Kulstof 14 dateringslaboratoriet ved Nationalmuseet (K 978) og gav resultatet 2540 + 120 f. Kr.

Denne datering overensstemmer med den arkæologiske datering af den ældste keramik fra offerfundet, der ganske tilsvarende skåle fra Tustrup-huset, som er C-14 dateret til 2470 + 110 f. Kr. (K 718 og 727 B) [18].

Keramik. Ældst er de to fodskåle (HAA og HAB), der er en velkendt type, som er almindelig blandt de tidligste fund i jættestuer, både i Nord- og Sydjylland [19]. Der kendes desuden næsten identiske stykker med samme fladedækkende stikornamentik brudt af hankfelter, såvel i Tustrup-huset som på bopladsen Klintebakken på Langeland [20], der begge dateres til periode IB af mellemneolitikum.

De to andre kar, der formodes at være fodskåle (HAC og HAD) er derimod utvivlsomt yngre. De hvælvede sider synes at være et sent træk, der først vinder indpas i periode II, og heller ikke deres ornamentik kendes fra tidlige fund [21]. Direkte paralleller til disse skåle kendes ikke, men enkelte sønderjyske skåle af samme form er ligesom HAC ornamenteret med fladedækkende vandrette linjer udført i dobbeltstik, men uden de indskudte bølgelinjer. Denne skål må snarest dateres til periode II [22].

Til trods for usikkerheden i formbestemmelsen er dateringen af kar HAD til periode III indiskutabel, da dets ornamentik ganske nøje tilsvarende ornamentikken på flere af Ferslev-karrene, og deres tekniske udførelse til forveksling overensstemmer med flere afsatskar i fundet her [23].

Skeen HAE må efter sin form snarest dateres til periode IB. Den samme runde skeform med afskåret skaftsider genfindes i Tustrup-fundet i såvel ornamenterede som uornamenterede eksemplarer, medens de få skeer fra senere sluttede fund (Ferslev I fra periode II) er spadeformede med skarptskåret skulder og spidst blad. Da dateringen alene bygger på formen uden støtte af ornamentik, må den dog betragtes med reservation.

Skulderkarret HAF må med sin hængende, afrundede skulder, dækket af det karakteristiske, skraverede trekantbånd og den middelhøje, cylindriske hals, henføres til periode II. Kar af samme form og stiltype er velkendt bl. a. fra Blandebjerg bopladsen og Ferslev I fundet [24]. I Tustrup-huset er skulderskålene derimod skarpvinklede med konisk hals, men med samme trekantornamentik på skulderen. De må betragtes som denne types forudsætning. I

Ferslev II-fundet er typen erstattet af afsatsskåle, der kan have samme skulderornamentik og snarest må betragtes som efterkommere af de egentlige skulderskåle [25].

De 4 kar HAG-HAK med smal, afrundet skulder danner formmæssigt et mellemed mellem skulderskåle som kar HAF og den store gruppe af afsatsskåle, og også ornamentikken viser, at de indtager en sådan mellemstilling. Den er som på størstedelen af afsatskarrene udført i tandstok, og de samme mønstre genfindes såvel i rand- som hals- og bugornamentikken. Som på skulderskålene udgår imidlertid skulder-bugornamentikken fra halsknækket og ikke som på afsatskarrene fra bugens bredeste sted.

Enkelte kar i Ferslev-fundet viser de samme karakteristika, og med de nu gældende ret løst definerede grænser mellem perioderne bliver det en skønssag, om typen skal henføres til periode II eller III. Som det fremgår af Ferslev II-fundets sammensætning kan disse kar være samtidige med den store gruppe af afsatsskåle, men typologisk er de ældre [26].

De 10 afsatsskåle HAL-HAU må alle dateres til periode III, og 6 af dem (HAL-HAQ) er så ensartede i såvel deres form, ornamentikkens stil og dens udførelse, at de må danne en helt sluttet kronologisk enhed. I form tilsvarende disse kar i detaljer hovedmassen af karrene i Ferslev II-fundet, og det samme gælder ornamentikken, motivvalget og mønstrenes tekniske udførelse. Her genfindes som de hyppigste mønsterelementer både det skrånkraverede bånd under randen, halsens skrånkraverede storrhombler, bånd og vandrette tandstoklinjer på afsatsen, de varierende bugmønstre såvel som den næsten ensidige brug af tandstok. Kun bugmønstringen på kar HAN genfindes ikke i Ferslev-fundet, men den er da næsten også enestående i landet. Kun i nabojættestuen Kongehøjen ved Voldstedlund findes et kar med helt tilsvarende ornamentik, såvel med hensyn til dets form som stil, motiver og tekniske udførelse [27]. Afsatskar af denne ornamentgruppe er som helhed betragtet ret almindelige i de nordjyske jættestuer, mens de kun undtagelsesvis findes i de sydjyske. Det må imidlertid nævnes, at bopladsfundet fra Bundsø på Als, der har givet navn til periode III, karakteriseres netop af denne kartype [28].

Af de resterende kar har to (HAR-HAS) et vandret trekantbånd under afsatsen. Ornamentikken er på det ene udført med cardium stempel som kar 4 i Ferslev II-fundet, mens det på det andet er udført i grov fure. Begge disse kar er stærkt fragmenterede, men såvidt form og ornamentik lader sig bestemme er de i fuld overensstemmelse med form og motiver i Ferslev II. De to sidste, HAT-HAU, der henregnes til gruppen, er begge uornamenterede, men tilsvarende i form de foregående og må som disse henføres til periode III.

Låget HAV og det tilhørende skår af den skål, det har dækket (HAW) må ligeledes dateres til periode III. Ganske vist er der hidtil ikke fundet lignende låg i sluttede fund, men dets ornamentik slutter sig nær til afsatskarrenes og også til ornamentikken på de koniske låg fra periode IV, som denne lågtipe synes at være en forgænger for.

Et meget lignende låg er fundet i en stengrav i Thy, men kun i Skåne er typen almindelig og betragtes der som en lokal form [29].

De 4 forrådskar HAX, HAY, HAZ, HBA af form som store tragtskåle

kan på grund af deres enkle form og ornamentik ikke dateres nærmere end til periode I/II, hvor typen er velkendt fra bopladserne, mens den, ligesom tragt-bægrene og skålene, mangler i periode III [30].

Kar HBC, der også er henregnet til gruppen forrådskar, er derimod utvivlsomt senere. Gennem sin form slutter det sig nær til afsatskarrene. Skår af forrådskar med samme halsform, bølget randkant og randvulst foreligger da også fra en grube på Trelleborg-bopladsen med periode III-keramik [31].

Da kun halsskår er bevaret af det grove kar HBD, lader det sig ikke nærmere tidsfæste, men de grove halvbuer under randen og den rette hals antyder, at det må henhøre til periode III eller IV.

De tre hængekar HBF-HBH med huller under randen og/eller lodret gennemboet skulder tilsvarende såvel i form som i ornamentik de sene skulderskåle og må, ligesom de, dateres til periode II.

Det dobbeltkoniske kar HBJ er tidligere behandlet af Sophus Müller, der henførte det til den »skjønne Stil«, som i det nuværende periodesystem indgår i periode I-II [32]. Dengang var der endnu kun fundet et enkelt randskår af karret, som derfor kun kunne tidsfæstes på grundlag af dets ornamentik. Den rent dobbeltkoniske form er imidlertid vanskeligt forenelig med en så tidlig datering. Den synes at være udviklet af periode II former og forekommer da også først i Ferslev II-fundet fra periode III [33].

Af de resterende kar tilhørende tragtbægerkulturen er bevaret så få skår, at deres form ikke kan bestemmes. På HBK, HBM og HBN karakteriseres ornamentikken imidlertid af tandstokskraverede bånd, der ganske svarer til ornamentikken på de kar i fundet, der er dateret til periode III. Den grove ornamentik på et fjerde kar (HBL) antyder at også det er fra den samme periode eller fra slutningen af periode II. Af de resterende er bevaret så få og ukarakteristiske skår, at blot en tilnærmelsesvis datering ikke er mulig.

Eet eneste kar fra skårmasserne foran graven tilhører ikke tragtbægerkulturen, men enkeltgravskulturen. Det er det retvæggede bæger HBU af Glob's type H4, der henføres til yngre bundgravetid [34].

Flint og Rav. Af de 5 flintøxer må 3 af de tynakkede (KO, KP, AR) der alle har udpræget rektangulær, men dog relativt tyk nakke, henføres til Beckers Lindø-type, der dateres til periode IV, medens den 4. (G-HY) fra det øvre udrømningslag snarest må have haft kvadratisk nakke og derfor tilhøre St. Valby-typen, der henføres til periode V [35]. Den uslebne, tyndbladede øxe (U) tilhører derimod en type, der endnu ikke er så vel undersøgt, at den kan indordnes i det detaljerede periodesystem. Det samme gælder mejslen (AAE) og alle tværpilene, der efter deres form blot kan henføres til neolitikum.

Skaftungepilen (UR) derimod må snarest være samtidig med øxerne. Denne types tidsstilling i forhold til tragtbæger-kulturens perioder er dog endnu omstridt, men flere fund peger dog mod en datering til periode IV [36].

Af ravperlerne giver kun øxeformen på perlerne AJ og JO grundlag for en omtrentlig datering. Med deres bladformede æg og/eller nakke, der er karakteristisk for dem begge, må de være afbilleder af de egentlige sten-stridsøxer af samme form, der først forekommer i periode V [37].

Fig. 30. Næsten sammenhængende skårbunker foran randsten 2-3 og 4 ø.
Almost continuous heaps of sherds in front of kerbstones 2-3 and 4 ø.

Det samlede materiale fra selve kammeret og fra facadeområdet viser således, at jættestuen har været i brug igennem hele tragtbægerkulturens mellemneolitiske forløb, i enkeltgravkulturens seneste stadier fra sen bundgravs- og overgravstid, såvel som igennem store dele af Sen-Neolitikum. Materiale-mængden og arten er imidlertid meget forskellig for de forskellige tidsaldrer, med stor overvægt på de tidlige mellemneolitiske perioder, og i særdeleshed perioderne II og III.

Denne forskel er direkte betinget af de skiftende gravritter i benyttelsestiden, idet skikken at hensætte ofre her ophører i periode III, og netop denne fundgruppe tegner sig for en overvældende keramikmængde. Dette fremgår umiddelbart af planen fig. 29 med tilhørende diagrammer, selv om denne plan også omfatter keramik fra udrømningslagene.

Som det tydeligt fremgår af denne plan samler størstedelen af keramikken sig i området umiddelbart foran randstenene i feltrækken D, hvorfra mængden aftager jævnt mod periferien af udgravningsområdet mod syd. Inden for dette område var skårmasserne yderligere koncentreret i feltrækkerne VI og IX foran henholdsvis randsten 2 og 1-2 ø. Østover mod randsten 5 aftager antallet af skår gradvis, men det falder mere pludselig mod vest, hvor antallet af skår i felterne foran randsten 3 kun udgør godt $\frac{1}{3}$ af antallet foran randsten 2.

I de fundrigere områder foran randstenene og i de nærmest tilstødende felter lå skårene for en væsentlig dels vedkommende samlet i bunker og dannede en næsten sammenhængende bræmme henholdsvis øst og vest for gangudmun-

Fig. 31. Skårbunke foran randsten 2 v.
Heap of sherds in front of kerbstone 2 v.

dingen (fig. 30–31). Nær foden af randstenene fandtes skårene i og på et tyndt lag af gult sand iblandet en hel del brændt flint, der må være udskredet højfyld. Lidt længere ude lå de derimod på det let formuldede sandlag, der dækkede undergrundssandet, og nogle større skårflager var endda trykket ned i muldlaget af heller, der var faldet ned fra toppen af randstenene. I det hele taget er det karakteristisk, at de største skårkoncentrationer er fundet foran kanten af disse dækheller.

De største af skårbunkerne indeholdt over 500 skår, og flere af dem omfattede da også rester af flere forskellige lerkar. Den store bunke foran randsten 2 v i felt D IV indeholdt således hovedkoncentrationen af 4 lerkar og mindre dele af 3 andre. Og i dyngen foran randsten 2–3 ø i felt D X fandtes store flager af 5 kar og mindre dele af yderligere 3.

Kun undtagelsesvis er alle skårene til et kar fundet samlet i een bunke, som tilfældet er med kar HAX i felt D XII. Som regel ligger større eller mindre dele spredt også i de tilstødende felter, men på få undtagelser nær i det samme lag (fig. 29 b). Dog er der også bag randstenene fremkommet en del skår af kar med hovedkoncentrationen i skårbræmmen, og ligesom skårdynernes nære kontakt med de nedstyrtede dækheller antyder de, at karrene oprindelig har været opstillet oven på randstenene, hvilket stemmer overens med fundomstændighederne for offerfund ved mange andre jættestuer [38].

Af skårene i bræmmen foran og bag toppen af randstenene har der kunnet udskilles 36 kar, der har været henstillet som ofre ved gravfacaden igennem et

tidsrum, der strækker sig fra jættestuens bygningstid i periode I B til periode III. 19 af disse kar har været opstillet ved facaden øst for gangudmundingen, 17 ved vestsiden, og deres placering kan for de flestes vedkommende bestemmes med nogenlunde nøjagtighed, enten ud fra skårenes spredning eller beliggenheden af enkeltskår bag randstenene. På planen fig. 29 er de enkelte kars numre indrammet i det felt, hvor det største antal skår er fundet, hvis dette overstiger 10, tilsvarende kursiveringen i fundlisten. Denne kvantumsregel er dog brudt for fodskålene HAA-HAB og skeen HAE, hvoraf der kun er fundet meget få skår, men den oprindelige placering er dog nogenlunde sikker. For dem er fundstedet for skår oven på randstenene markeret på planen og i fundlisten. Det indrammede nummer vil imidlertid kun undtagelsesvis angive karrets oprindelige placering. De fleste har utvivlsomt oprindeligt, som det allerede er nævnt, stået oven på randstenene, og de skår, der er fremkommet nærmest facaden, vil derfor være nærmest det sted, hvor karret oprindeligt har været henstillet.

Det må her bemærkes, at planen er stærkt forenklet i forhold til udgravningsresultaterne, idet alle fund, også af enkeltskår, blev indmålt, og hvor flere skår lå samlet i flager eller skårdynger, blev de afdækket i deres helhed og optaget i sammenhæng. Hvor karrenes opstilling omtales i det følgende, er der derfor ikke alene taget hensyn til beliggenheden af den eller de største koncentrationer, men til spredningen som helhed og med særlig hensyntagen til skår fundet oven på randstenene og i de kompakte skårbunker foran dem.

En nærmere sammenligning mellem lerkarrene, der tilhører offerfundet, viser, at der er en udtalt forskel mellem de kar, der har været opstillet henholdsvis øst og vest for gangudmundingen. Dette er særlig iøjnefaldende for de yngre kars vedkommende, men muligvis kun fordi de tidlige kar er ret fåtallige. For det må bemærkes, at der ved den østlige del af facaden er fundet en gruppe på 4 svære husholdningskar med gruber under randen (HAX, HAY, HAZ og HBA), mens ingen tilsvarende kendes vest for gangudmundingen. Disse kan have været opstillet samlet eller samtidig, men kun for de tre (HAX, HAY og HAZ) er fundforholdene så nogenlunde eentydige, at deres oprindelige plads på eller ved randsten 5 og 6 ø kan bestemmes. Skårene af HBA er for få og er fundet for spredt til at karrets oprindelige plads kan lokaliseres.

De andre tidlige kar fra periode I B og tidlig II har derimod alle været opstillet på vestsiden af gangudmundingen. En fodskål (HAA) med tilsvarende ske (HAE) på sten 1-2 v og den anden af ganske samme type (HAA) på sten 4 v, såvidt de få skår bag randstenene antyder. Hertil hører også det meget velbevarede skulderkar (HAF), der har været opstillet på sten 2 v, samt fodskålen (HAC) på sten 3 v, der begge er relativt tidlige, dateret til periode II.

I det senere materiale fra slutningen af periode II udskiller der sig ved de østlige facadesten en gruppe på 4 meget ensartede kar, der alle tilhører en overgangsform fra skulderskåle til afsatsskåle. Disse skåle (HAG, HAJ, HAH [39], HAK), der fandtes ved randsten 2 og 2/3 ø, udviser parvis en sådan detaillighed både i deres form og i ornamentikkens udførelsesform og ornamentredskabernes art, at det er sandsynligt, at de er udført af samme hånd. I umiddelbar kontakt med 3 af disse skåle fandtes endvidere det cardium-

ornamenterede hængekar HBF, og i samme lag og område som dem også karret HBL, hvis form ganske vist ikke kan bestemmes, men som snarest tilhører samme periode.

De resterende 6 bestemmelige kar ved østfacaden er utvivlsomt lidt senere og dateres til periode III. Det er alle store og grove kar, hvoraf kun de 3 er ornamenterede. De to ved sten 1/2 og 3/4 ø (HAR og HAS) har samme karakteristiske skulderornamentik bestående af hængende trekanter med båndkonturer, der på det ene er udført i fure, på det andet i cardium. Det tredje ornamenterede kar er det store forrådskar med vulster og cardiumstik (HBC) ud for sten 1/2 ø.

De tre uornamenterede kar er den åbne skål HBE og afsatsskålene HAT og HAU, der har stået henholdsvis ved sten 4 ø og 3 ø. Endelig er her også fundet de små fragmenter af kar HBO og HBS, hvis form og type ikke kan bestemmes.

I modsætning til karrene ved østfacaden er vestfacadens helt domineret af tandstokornamenterede kar, først og fremmest af typen afsatsskåle, hvoraf 7 er så velbevarede, at bestemmelsen er absolut sikker, medens 1 kan henføres til den samme type på grundlag af dens yderst karakteristiske ornamentik.

5 af disse kar (HAL, HAM, HAO, HAQ og HBN) er næsten identiske i såvel form som ornamentik, karakteriseret af lodret bugafstribning med indskudte vinkelrækker eller -linjer, afsatsens vandrette afstribning, halsens rhombemønstre og, hvor den er bevaret, også randens skrånkraverede bånd. De 4 er fundet ved randsten 2/3 og 3 v og 1 (HAQ) ved randsten 6 v.

Kar HAP afviger kun fra de foregående ved at afsatsen er dækket af et bånd, og at rhomberne på halsen er udfyldt med parallelle, stadig mindre rhomber. Dette kar lå foran randsten 4/5 v.

Kar HAN ved randsten 2 v er derimod enestående i sin bugornamentik, men både dets form og øvrige stiltræk tilsvarede de andres.

Af det sidste kar inden for denne type (HBM) er kun fundet rand- og halsskår, hvis ornamentik imidlertid er helt lig de øvriges. Det er fundet ved randsten 3 v.

Yderligere to tandstokornamenterede kar slutter sig i tid og stil til de 7 netop nævnte. Det er bægeret HBK og de store flager af kar HAD, hvoraf de sidstnævnte fandtes ved randsten 2 v. Det andet er spredt over et større område, hovedsagelig nær højperiferien, og det kan derfor være en del af det udrømmede materiale, der skal omtales nedenfor.

Foruden disse stilistisk meget ensartede kar fandtes ved sten 5 v det meget grove forrådskar HBD, der muligvis er så sent som periode IV, og det udaterbare, grove kar HBP, der lå som een stor samling foran sten 1/2 v.

Denne opdeling af lerkarrene i typegrupper, der hver især findes inden for afgrænsede områder langs facaden, lader os ane en vis orden i opstillingen af offerkarrene. Et sådant mønster, der giver sig til kende allerede i de tidlige henstillinger og yderligere accentueres i de senere, helt til ofringerne ophører, kan ikke bero på tilfældigheder. Hvis karrene havde været hensat eet for eet med længere tids mellemrum, havde der næppe været større orden at finde. Er der derimod ved hver offerhandling blevet hensat flere kar, vil de uvægerligt

samle sig i grupper, som det vil være muligt at rekonstruere med større sikkerhed, hvor karrenes antal ved de enkelte ofringer har været stort, og hvor der har været længe imellem hver offerceremoni, så forskellen i keramikens stil bliver mere markant.

Mængden af lerkar ved Jordhøj er ikke overvældende, men til gengæld er stilforskellen mellem karrene så udpræget, at de utvetydigt fordeler sig i klare typegrupper. Hvor mange enkeltofringer de repræsenterer lader sig dog ikke beregne. Der kan blot siges så meget, at ofringernes antal er betydeligt færre end antallet af lerkar. Mindre end fire har der ikke været, som det fremgår af typeopdelingen. Det maximale antal kan derimod kun anslås, men det overstiger næppe 6–7 hensættelser. I forhold til det lange åremål – formentlig ca. 200–300 år – hvor graven har været benyttet af tragtbægerfolkene, er ofringernes antal således forbavsende lille.

Hensættelser af flere lerkar ved hver enkelt ofring leder uvægerlig tanken hen på offerskikken i de samtidige dødehuse eller kultbygninger af Tustrup-type, der efterhånden er blevet velkendte [40]. I disse huse er antallet af kar i de tre mellem 26 og 40, medens der i to af dem, hvoraf det ene var af diminutiv størrelse, kun er fundet et enkelt kar. I disse træbyggede huse med jordgravede træstolper, der i Tustrup i hvert fald ikke har været mørnet af råd, da huset nedbrændte, må karrene ifølge sagens natur være hensat inden for et kort åremål, og, hvad meget tyder på, ved en enkelt ceremoni.

Ved andre jættestuer tyder fundene og fundomstændighederne da også på, at karrene ligesom i Jordhøj har været hensat ved facaden i større grupper samtidig, og at selv fund med et stort antal kar, og i enkelte tilfælde er fundet op imod 100, kun omfatter et relativt lille antal hensættelser.

Hvis denne opfattelse er rigtig, og endnu er den baseret på et ret spinkelt materiale, må ofringerne snarest være foretaget i forbindelse med begravelser i kamrene. I de jyske jættestuer er der da heller intet der tyder på, at de oprindelig har været bygget til massebegravelse. I flere tilfælde er der endda gode holdepunkter for, at der i kamrene kun har været foretaget nogle få begravelser af de folk, der byggede dem og af deres efterkommere [41]. Mere end een gravlægning pr. generation kan det næppe blive til, og hvor jættestuer, som ofte i Østdanmark, er opfyldt af skeletrester, er disse som regel langt senere end bygningstiden, ofte helt fra stenalderens slutningstid, og tilhører andre kulturgrupper end tragtbæger-kulturen [42].

Udrømninger. Antallet af de primære grave i Jordhøj lader sig ikke sikkert bestemme, da de alle er udrømmet på forskellige tidspunkter i mellem-neolitikum og sen-neolitikum. At dømme efter mængden af det materiale som forekommer foran højen og kan bestemmes som udrømning, synes antallet dog ikke at have været stort.

Den tidligste udrømning omfatter skår af 4 kar, hvis form og type har kunnet bestemmes, 4 flintøkser, et brudstykke af en mejsel, 8 tværpile og 14 ravperler.

Dette materiale fandtes hovedsagelig i området foran gangens udmunding, nogle få meter derfra mod vest og øst og var indlejret i et let fedtet, gråsort sandlag, der indeholdt en del fine trækulpartikler og formentlig også forrådnede

organisk stof. Dette lag var stort set begrænset til området foran gangudmundingen og kunne her klart udskilles i profilbalkene, men udtyndedes herfra mod såvel øst som vest, og mod højens periferi løber det sammen med de underliggende lag til en uadskillelig enhed.

Bortset fra to tværpile (M og L) og en af de øxeformede ravperler lå flintredskaberne, lerkarrene og smykkerne, som det fremgår af fig. 29 c, i en sluttet horisont, der fra randstenene skrånede ned mod højfoden med et fald på ca. 25–30 % inden for den inderste meter. Derefter fladede horisonten af for ca. 2,5 m uden for randstenene at få et vandret forløb, og dets niveau afviger her så lidt fra de underliggende lag, der indeholder skår af offerkar, at de i praksis ikke kan adskilles, så tilhørsforholdet for de to tværpile og ravøxen er usikkert.

Af de 4 lerkar i dette udrømningslag udgør de to det samørende sæt af låg og skål (HAV og HAW), det tredje den koniske hals af et dobbeltkonisk øskenkar (HBJ), alle dateret til periode III. Det sidste (HBB) er et groft kar med bølget rand, hvorunder der er bevaret en massiv knop.

Skårene af de førstnævnte kar blev fundet i ensartet niveau, men meget spredt helt fra feltet foran randsten 1 v til randsten 5 ø. Skårene af det tredje kar (HBJ) lå derimod relativt samlet med 20 skår inden for 1 m² felt (E VI) og 2 i hvert af de tilstødende, medens 1 skår blev optaget ved Nationalmuseets restaurering i 1910. Dette kar overlejrerede en skårbunke, der bl. a. indeholdt karrene HAF, HAL og HAG. Skårene af kar HBB lå i umiddelbar tilknytning til tværpilene.

Af de 4 flintøxer i laget er den tyndbladede (U) fundet midt for indgangen, 1 af de tyknakkede (AR) foran randsten 2 v, medens de 2 sidste (KO og KP) lå nær sammen og i helt samme niveau foran randsten 2 ø, hvor de overlejrerede en skårbunke, der indeholdt karrene HAK, HAJ og HBC. De tyknakkede øxer er dateret til periode IV, medens den tyndnakkede ikke kan dateres nærmere, og det samme gælder det lille ildskørnede fragment af en mejsel, der fandtes foran sten 3 v.

De 8 tværpile, der lå spredt foran indgangspartiet og i området fra sten 2 v til sten 2 ø, er alle af yngre stenalders type, men kan kun dateres til denne tidsalder i almindelighed.

Ravperlerne, hvoraf de 4 har kunnet formbestemmes, er fundet i det samme område som tværpilene og i det samme niveau. De to nogenlunde sikkert bestemmelige perler af øxeform, der lå henholdsvis foran randsten 1 v lige i nærheden af den tyknakkede øxe AR og i højperiferien, må betragtes som de seneste fund i dette udrømningslag på grund af deres nære overensstemmelse med tragtbægerkulturens stridsøxer af sten fra periode V, der karakteriseres af et bladformet æg- og nakkeparti.

Også de brændte menneskeknogler (BJ) må snarest henhøre til dette udrømningslag. Deres indlejring i udskredet højfyld umiddelbart op ad den store, nedskredne, lodretstående dækhelle foran randsten 1 v, 0,10–0,15 cm højere end dens basis viser i hvert fald, at de først kan være henlagt her, efter at facaden allerede var i stærkt forfald.

Hvorledes denne og mange andre forekomster af brændte menneskeknogler

foran megalitgravene skal tolkes er usikkert, og da problemet for nylig er blevet diskuteret på grundlag af nye undersøgelser i Skåne, skal det ikke nærmere berøres her [42 a].

Det meget ensartede niveau for oldsagerne i dette udrømningslag og deres indlejningsforhold tyder på, at de er kastet ud af kammeret samtidig ved en tilbundsgående udrensning. Denne er øjensynlig først foretaget en rum tid efter at graven er bygget, og længe efter at man er ophørt med ofringerne ved facaden. Jættestuens facade har allerede været i stærkt forfald, og lerkarrene fra ofringerne er faldet ned fra deres plads på randstenenes dækheller, hvoraf mange allerede har været skredet ned på det tidspunkt. Det yngste daterbare materiale i dette udsmidslag tilhører da også periode IV (muligvis periode V, hvis ravøxerne kan tjene som dateringsmiddel), og før da er der tilsyneladende ikke foretaget udrømninger, selv om det er iøjnefaldende, at den ældste del af udrømningsmaterialet er betydeligt senere end de ældste lerkar i offerfundet.

Oldsagerne i det øvre udrømningslag giver en vis bekræftelse på den ovennævnte datering af den første udrømning. Det indeholdt den svære tyknakkede øxe (E, HY) der dateres til periode V, og desuden skafttungepilen (UK), der imidlertid ikke kan tidsfæstes med sikkerhed, men som anført må være samtidig med en meget sen del af TRB-kulturen.

Med tilvæksten af dette udrømningslag blev jættestuens randsten næsten helt dækket, som det fremgår af fundstederne for både øxefragmenter og pilespids. De lå øverst i et stenlag, 30–40 cm over det første udrømningslag og helt ved toppen af randstenene (fig. 29 c).

En flage af et kar tilhørende den sene enkeltgravskultur, overgravstiden, (HBQ) er imidlertid tilsyneladende udrømmet fra kammeret endnu senere. Hele flagen lå samlet, men i skår, mellem sten helt ude i periferien af højen i den vestligste del af det udgravede felt over det sene kar HBD.

En nærmere bestemmelse af tiden for udrømningen af enkeltgravskarret i forhold til det øvrige udrømmede materiale er dog ikke mulig, således som det var tilfældet med de to første udrømningslag. Det sandsynligste er imidlertid, at den grav det har tilhørt, er blevet udrenset af det folk, der sidst tog kammeret i besiddelse, og hvis grave fik lov at ligge i fred i næsten 4000 år helt til den første undersøgelse af gravkammeret i 1890.

Rekonstruktion af handlingsforløbet. En rekonstruktion af handlingsforløbet foran jættestuen må blive nogenlunde følgende: Ved flere offerceremonier, der har fundet sted med mellemrum fra jættestuens bygningstid i periode I B og indtil periode III, er der blevet henstillet et stort antal lerkar på dækhellerne, der dannede en plan, vandret flade oven på randstenene. Medens der endnu blev foretaget ofringer har randstenene stået lodret, og området foran graven lå nogenlunde stenfrit og formentlig dækket af vegetation. Efterhånden op-hober der sig foran facaden små dynger sand og brændt flint, der bliver udvasket fra højen, og efter at ofringerne er ophørt begynder også randstens-kæden at gå i forfald. De enkelte sten presses ud af stilling, og de fleste af dækhellerne styrter ned foran randstenene, mens andre vipper bagover og ned i det hulrum, der opstod bag randstenene ved udskridningen, og kun en enkelt bliver liggende

på sin oprindelige plads. Samtidig med udskridningen falder de sidste offerkar, eller skårbunker som det muligvis har været på det tidspunkt, ned foran facaden, og kun enkelte skår, deriblandt en del bunde, bliver liggende oven på randstenene eller bag ved dem. I en rum tid har graven tilsyneladende stået ubenyttet og ubeskyttet hen, og i denne forfaldsperiode dækkes skårlaget af henholdsvis fyld fra højen og et tyndt lag påføjet sand.

Da kammeret igen tages i brug, bliver det først rensset for alt, hvad der var i det af knogler, kister og gravgods, der spredes ud foran facaden. Denne udrømning har sat sig spor i det mørke jordlag, der må være farvet af forrådet organisk materiale, hvori der nu kun var bevaret lerkarskår, flintøxer og pile samt ravperler.

Denne udrømning er formentlig foretaget i periode V af de folk, der anlagde graven med den svære, tyknakkede øxe og muligvis også skaftungepilen, som fandtes i det øvre stenlag, der sammen med det ældre udsmid og forfaldslagene nu helt skjuler jættestuens facade. Dette gravgods er tilsyneladende blevet kastet ud af kammeret af enkeltgravskulturens folk, der nu for første gang gravlagde deres døde i denne jættestue. Det eneste spor af dem er dog kun den skårflage af et retvægget bæger, der lå helt ude i højens periferi. Også det har formentlig oprindelig stået som gravgods i kammeret, men er blevet udrømmet, da deres stammefrønder, i overgravstid eller sen-neolitikum som de sidste tog gravkammeret i besiddelse, og tilsyneladende har gjort højen til deres egen ved at bygge på den og lægge en ny kæde af randsten rundt om den.

Den sammenhæng der her kan spores mellem den første udrømning og tiden for ofringernes ophør, giver et fingerpeg om, at rydningen af kammeret ikke alene har været betinget af rent praktiske, rationelle grunde såsom mangel på plads til nye grave. Årsagerne kan imidlertid være mange. Det forfald, der præger Jordhøjs facade imellem den sidste ofring og den første udrømning i forbindelse med, at graven igen tages i brug, kan tyde på, at de folk, der oprindelig byggede anlægget, har opgivet det af en eller anden grund. Agerbrugsformen har næppe gjort det muligt for stenalderbønderne at forblive på det samme sted i ubegrænset tid, så en fraflytning kan være årsagen. Udrømningen kan da udmærket skyldes, at det er nyttilkomne folk, der har taget graven i brug, som var det deres egen, og i den forbindelse har rensset ud efter forgængerne, som var dem uvedkommende, selv om de tilhørte den samme kultur.

Dette forklarer imidlertid ikke, at også skikken at hensætte lerkar ved facaden ophører, og efter de ganske vist relativt få moderne undersøgelser, der er foretaget, synes der også andre steder at være en sammenhæng mellem ofrenes ophør og de tidligste udrømninger [43]. Er denne sammenhæng generel, kan det betyde, at det er en forskydning af den religiøse tradition, der lå bag opførelsen af jættestuerne, som medfører, at gamle offerskikke bliver forkastet, og at pieteten for de gravlagte forsvinder [44].

Problemet om de første udrømninger fra kamrene er imidlertid endnu kun løst for enkelte anlægs vedkommende, og på grundlag af de ældre undersøgelser er det som regel umuligt at udrede, da man ikke umiddelbart kan slutte, at eventuelle udrømninger har fundet sted før hensættelsen af det ældst bevarede materiale i kammeret. Selv hele kar kan stå tilbage på kammerbunden

efter påvisligt senere udrømninger, formentlig fordi de på et tidligt tidspunkt er sandet til ved nedsivning af højfyld [45].

I de efterhånden mange offerfund, der kendes fra jættestuer og mellem-neolitiske dysser i hele det sydsandinaviske megalitområde, er den ældste del næsten uden undtagelse samtidig med opførelsen af anlægget, der som regel falder inden for periode I B [46]. Derimod ophører lerkarofrene ikke på samme tid overalt.

I Jordhøj tilhørte den største og seneste del af karrene periode III, hvilket ikke er ualmindeligt i Nørrejylland, mens det i Sydjylland er et særsyn at finde kar, der er yngre end periode II, og hovedmassen er dateret til periode I B [47]. Det samme er tilfældet på Langeland, hvor ofrene i det store og hele er begrænset til periode I B og de tidligste dele af periode II [48]. På Sjælland og i Skåne derimod må skikken at dømme efter de store lerkarmasser ved gravene have levet videre i såvel periode III som IV [49]. For begge disse områders vedkommende mangler dog endnu udgravninger, der oplyser om karrenes oprindelige placering, så teoretisk kan en del af det sene materiale være udrømmet fra kamrene [50]. At Østdanmark og Skåne nogenlunde følges med Nordjylland er dog sandsynligt, idet forbindelserne over havet mellem disse områder og Nordjylland synes at have været mere benyttet end ruten over land til Syd- og Sønderjylland [51].

Selv om ofrene ved gravene ophører, fortsætter tragtbægerkulturens folk i alle egne af Danmark imidlertid med at gravlægge deres døde i jættestuerne. I Jylland dog mere sporadisk end tidligere, men såvel i syd som i nord findes der dog i et stort antal megalitgrave sene, svære tyknakkede flintøxer, stridsøxer med bladformet æg og nakke af sten eller deres afbilleder i rav, og i ny og næ også keramik af Lindø- og Store Valby-form fra periode IV og V, tragtbægerkulturens slutningstid [52].

Ofte er de jyske stengrave dog, ligesom Jordhøj, blevet rømmet for deres oprindelige grave for at tjene som gravsted for andre folkegrupper, enkeltgravskulturens og dolktidens folk.

Summary

The Passage-grave Jordhøj

Associated with the passage graves and contemporary polygonal dolmens of southern Scandinavia is a special group of finds mainly comprising pottery found at the foot of the mound, on both sides of, and often also in front of, the passage entrance. The largest amounts of material have been recorded in Zealand and Scania, where up to 50,000 sherds from over 1000 pots may occur at a single barrow [6]. In Jutland, it is exceptional to find as many as 100 vessels, and as a rule less than 50 are present. Finds of this nature are common, featuring frequently in the literature, but have received varying interpretations since the beginning of the century. One school of thought interpreted the finds as the result of evacuation of the chambers to make room for new interments [7], another school believed that they represented grave offerings: consecration offerings at the completion of the grave, repeated depositions at the facade in association with the individual interments, or offerings made at special festivals connected with ancestor worship [8–9]. A third school interpreted the finds as a combination of evacuation and offering [10]. If this last interpretation is correct, it will be necessary to distinguish and separate three

categories of material from passage graves to enable a correct interpretation to be made in each case: the material in the chamber itself, the evacuated material in front of the passage entrance and facade, and finally the votive material.

In the hope of obtaining an immediate and objective evaluation of the chances of separating these assemblages, I made a special investigation of the passage grave Jordhøj, in 1964–65. This monument near Mariager, co. Randers was specially selected, as it seemed to provide the ideal circumstances for the investigation in mind. Its chamber and passage had already been examined in 1890, and had contained material from the Corded Ware Culture and Late Neolithic only [1–2–3]. It was also uniquely well preserved. The Corded Ware and Late Neolithic interments in the chamber had lain completely undisturbed, before excavation, and not the least amount of dust had intruded, nor apparently damp. Wood, probably from Late Neolithic coffins, was still preserved on the floor, and sheets of birch bark from the erection of the chamber were jammed among the stones of dry-walling between the orthostats of the chamber walls (Fig. 1–4). Since not a single sherd of Funnel Beaker pottery had been found in the grave, which must, like other passage graves, have been erected by people belonging to the Funnel Beaker Culture, the chamber must have been very thoroughly evacuated. As the condition of the mound indicated that it had not been subject to contemporary interference, it should be possible to distinguish stratigraphically the evacuation material, which must be present, from any votive material. Excavation concentrated on the area in front of the passage and at the foot of the mound on either side of the entrance, where experience has shown finds may be expected. In addition, part of the kerb was exposed on the eastern flank of the mound to ensure that the full extent of the material was known. A section from the foot of the mound in SSW to the SW corner of the chamber permitted the causes of the complete sealing of the chamber to be investigated. Finally, all courses of the dry-walling between the orthostats of the chamber were carefully examined for remains of the birch-bark sheets which had been found during the previous excavation. Since the earlier measurements of the grave had been carried out in relative haste and under difficult circumstances, new measurements were made, giving rise to certain corrections (Fig. 5).

The mound (Fig. 5): The passage grave was originally covered by a mound with a diameter of 17.6 m. and a maximum height of 3.5 m., and was surrounded by a kerb of about 60 stones over 1 m. high. In prehistoric times, presumably at the close of the Stone Age, the mound was increased in diameter by 3 m. and surrounded by a kerb of smaller stones lying over $\frac{1}{2}$ m. above the original level. Later erosion has given it its present diameter of more than 25 m.

The chamber (Fig. 5 + 7): The chamber, the shape of which is apparent from the plan fig. 5, lay, as is usual in passage graves in Jutland, not centrally in the mound but displaced about 0.5 m. to the W and 1.5 m. to the SSE in the direction of the passage. As is also usual, all the orthostats in the chamber slope inwards, here at an angle of 70° – 80° to the floor, whereby the chamber narrows by more than 25 % from floor to roof. At floor level, there is a space of 20–50 cm. between orthostats, due to their narrowing towards the base. About $\frac{1}{2}$ m. above the floor they are in contact, however, although contact is lacking between stones 1 and 2 and 5 and 6. The spaces between stones are filled with flagstone dry-walling from the floor to the underside of the cap-stones. Between stones 1 and 2, the dry-walling is recessed about 40 cm. from the front of the strongly inclined orthostats to form a little niche (Fig. 6). 60 cm. above the floor, this niche measures 40×40 cm., and at this height, the original excavation exposed a flagstone wedged into the recess as a shelf (Fig. 4). Above this and between each course of dry-walling were found the remains of those birch-bark sheets which had been observed during the original excavation. These must have been inserted when the chamber was built and presented an opportunity for its radio-carbon dating (cf. p. 44) [11 + 18]. According to the original excavation reports, the floor of the chamber consisted of natural subsoil sand.

The passage is 5.7 m. long and where it enters the chamber has a width of just under 0.9 m. It narrows gradually to only 0.6 m. at the entrance between kerbstone l ϕ and lv.

Also its height diminishes from the chamber, where it is 1.6 m. high, to the entrance, where it measures only 0.9 m. The passage floor consisted of subsoil gravel and was broken by two thresholds, one in front of the outermost cap-stone and the other at the chamber door. On the outer threshold, which was missing at the latest excavation, stood in 1890 a large stone slab closing the passage. At the inner threshold, the cap-stone has been dropped to form a lintel and the orthostats placed so that they act as jambs separating the passage from the chamber itself.

The chamber is covered by two cap-stones resting approximately at right-angles to the rear wall, in the east on four orthostats and in the west on three. The triangular gap thus created over the passage opening is covered by a large, sloping slab, which rests on the cap-stones proper. All gaps between the cap-stones are otherwise covered by closely fitting slabs, completely sealing the roof. As far as the outer threshold 1 m. from its exit, the passage is covered by 5 stones.

The construction of the mound: As shown by the section fig. 8, the cap-stones over the chamber were completely covered by several layers of slabs, laid on one another like roofing tiles. This covering had a distinct outward inclination and extended up to 2 m. beyond the chamber. The gaps between slabs were filled with burnt flint. Above this, a dark streak indicated a covering of sods or ling turves with the grass side down. Outside the area of the chamber, the slabs were covered by a layer of stones coalescing at its periphery with a pile of stones which must be the packing around the chamber itself. Above this pile, the mound was built up of a number of sand layers interspersed with occasional thin layers of stone. Especially noteworthy is stratum 7 immediately behind the kerb, which consisted of a compact mass of white, burnt, cracked, crushed flint which originally formed the surface of the passage grave mound. The overlying layers must stem from the later extension of the mound, which is limited 1½ m. outside the passage grave kerb by a chain of smaller stones (fig. 9). This secondary kerb rested directly on stratum 3, which mainly consisted of material eroded from the mound: gravel and crushed, burnt flint like that constituting stratum 7 behind the passage grave kerb, besides a few stones, including a large slab which must have fallen from the top of the inner kerb. This flinty layer covered a dark grey, stoneless, very fine-grained sand layer with humus (stratum 4), resting directly on the sand of the subsoil.

Between the secondary kerb and the top of the passage grave kerb was a very regular, close cladding of the flat stones, which formed the periphery of the secondary mound. This mound was built after the passage grave mound had fallen into disrepair: mound fill of flint and gravel lay in ½ m. high heaps along the base of the kerb, many of the slabs covering the kerb had slid down, and the kerbstones themselves were inclined more or less outwards (fig. 10–11).

In the excavated area, comprising about one third of the mound periphery, all 22 kerbstones were in their original positions. They were 0.8–1.2 m. high. Resting on kerbstone no. 1 just east of the passage entrance was a heavy, flat slab, the plane front of which had been flush with the front of the kerb before it had been displaced. Corresponding slabs were found along the whole of the excavated mound periphery, but had fallen from their position over the kerb. Several stood erect or at an angle in front of the kerb with one end pressed into the ancient vegetation layer, while others lay flat in the subsoil or in scree. A few others were found behind the top of the kerb (fig. 11). Originally these slabs must have formed a continuous kerb-covering right around the mound.

When newly erected, the facade, and probably the whole periphery, must have appeared roughly as in the restored elevation fig. 12. The kerb was free-standing, presumably with a vegetation-covered surface in the foreground. The stone cladding and stone heaps are the result both of disrepair and of evacuation from the chamber and of the erection of the secondary mound above the passage grave.

The finds: The excavated material has been divided into three categories according to context. The first comprises objects from the chamber, recovered in the 1890 excavation. This is the most recent material and contains pots and daggers from the Corded Ware Culture

and Late Neolithic. The second comprises material from in front of the kerb at each side of the passage entrance, resting directly on the humus layer over the subsoil, and from behind the kerb. This group comprises pottery of the Funnel Beaker Culture only, and must represent offerings made at the grave facade. The third group was found mainly in front of the passage entrance, partly in a black humus layer covering group 2, and partly in a succeeding layer of stony gravel. It comprises, besides pottery of the Funnel Beaker and Corded Ware Cultures, flint weapons and tools and amber beads, and must stem from two or more evacuations of burial goods from the chamber.

Material from the chamber: When the chamber was opened in 1890, it was clear of earth, but to the north and south the artefact layer was covered by a yellow, powdery deposit. Only a strip of floor 33–64 cm. wide from the passage opening to the rear wall was completely bare. In and on top of the artefact layer, which was about 30 cm. thick, lay on both sides of this strip pieces of tree-trunk, branches and hewn planks, some of which were over 1 m. long. The planks were of birch wood, whilst the trunks and branches also included aspen and hazel. The excavator did not venture to determine the function of these remains, but their location in the chamber makes it likely that they are the remains of coffins. If this is the case, there must have been at least two coffins, separated by the bare strip.

The burial goods in the northeastern part of the chamber occurred on and under the planks, but this does not necessarily imply that they were deposited simultaneously. They comprise 1: A 9683, fragment of lanceolate dagger, 2: A 9690, base sherd of coarse-bodied pot, 3: A 9684, flint strike-a-light, 4: A 9691, undecorated, conical beaker (fig. 13: 1, 3 and fig. 14: 4). The dagger was found among the planks, whilst 2, 3 and 4 were found at their southwestern corner.

In the southwestern part of the chamber, under similar conditions were found 5: A 9692, decorated beaker with flared neck (fig. 14: 5) and 6: A 9693, sherd of an undecorated pot. Both items lay near the passage opening.

In the northwestern part of the chamber were found three daggers, 7: A 9685, burnt fragment of lanceolate dagger, directly on the floor; 8: A 9686, resharpened dagger with rhombic hilt, about 15 cm. above the floor; 9: A 9687, lanceolate dagger, indeterminate depth (fig. 13: 7–9).

Finds 10–12 stood or lay in a group by the most northwesterly orthostat, but the depths at which they were recovered were not recorded, 10: A 9694, straight-walled, decorated beaker, 11: A 9695, piece of decorated beaker with flared neck, 12: A 9688, lanceolate dagger (fig. 14: 10–11, fig. 13: 12).

Only one object was recovered in the passage, find 14: A 9689, dagger with flared hilt (fig. 13: 14).

Dating: The two beakers nos. 5 and 11 belong to the Corded Ware Culture and are assigned to Glob's type B 3, which is the latest of the B-group and can be of Late Neolithic age. The two other beakers are of Glob's type L 2, which is assigned to the Upper Grave period [14–16]. The strike-a-light and daggers are all Late Neolithic. The lanceolate daggers 1, 7, 9 and 12 are the earliest, from the beginning of the Late Neolithic, and may be contemporaneous with the vessels of B 3 type, and probably are, since only a few centimetres separated vessel 11 and dagger 12. Daggers 8 and 14 are later, and must both be assigned to the close of the Late Neolithic [17].

These finds are secondary in the chamber, and it must have been in connection with the earliest interments represented there that the final evacuation occurred. The grave goods removed on that occasion make up only a small proportion of the material found in front of the grave facade. The rest of this material in the form of numerous pots deposited by the kerb, stems from earlier evacuations and grave offerings but first and foremost from of the latter.

Evacuation and offerings: In the present investigation, a clear difference with regard to

stratigraphic context was observed between votive pots and evacuated material. The sherds of the votive pots were concentrated along the first 5 kerbstones on either side of the passage entrance. The majority lay directly on a thin sandy humus layer which covered the subsoil, others in small heaps of mound fill at the foot of the kerb, and a few behind the displaced kerbstones at a level slightly below their top (fig. 15–16).

The lowest evacuation layer was concentrated in a 10–15 cm. thick, greyish black layer of humus, containing some charcoal fragments, 10–15 cm. above the layer containing the votive material. The material was largely confined to the area in front of the passage entrance. In a stony layer at a higher level, artefacts stemming from a later evacuation were found, and at the extreme periphery of the excavation, potsherds from a third evacuation.

The material as a whole contains 7,000 sherds. 44 pots could be identified, 10 of which are represented by more than 100 sherds, 4 by 50–100 and the remainder by less than 50. The large mass of undecorated sherds, comprising half the total, must, however, conceal other vessels. Besides pottery, the evacuation layer contained a number of flint tools and amber ornaments.

The pots can be divided into the following types:

2 can be identified with certainty (HAA-HAB) and 2 more tentatively (HAC-HAD) as pedestalled bowls. The first two are assigned to the Middle Neolithic, Period IB [19–20], the other two to Period II and III respectively [21–23]. A spoon, HAE, presumably belongs to one of the earlier pedestalled bowls (fig. 17).

5 shouldered bowls occur, all with a medium high neck, but somewhat variable shoulder profile. Vessel HAF (fig 18) has a gently protruding, rounded shoulder and slightly conical neck. On the basis of its shape and ornamentation it is assigned to an early part of Period II [24]. The four other bowls belonging to this group, HAG, HAH, HAJ and HAK (fig. 18–19), have a very narrow, rounded shoulder, which is much less prominent than in pot HAF. They are all dated to the end of Period II and must be considered transitional in shape between the previous pot and the following group [26].

To this latter group are assigned 10 vessels, HAL, HAM, HAN, HAO, HAP, HAQ, HAR, HAS, HAT, and HAU, all assigned to Period III [27–28]. The shoulder is here rudimentary, existing merely as a narrow deviation in the profile, a slight curve at the base of the neck marking the transition to the body through an angular or rounded deflection. These bowls also differ from the former group in ornamentation, for instance by the vertical ornament having moved down from the shoulder to the upper part of the body. The shelf is covered by horizontal lines or a simple band which may extend onto the body (fig. 20, 21).

Sherds of a lid with a vertical edge and curved top (HAV) and the corresponding vessel, HAW, belong to the same period (fig: 22) [29].

4 vessels, HAX, HAY, HAZ, HBA (fig. 23), are large, coarse storage pots of funnel beaker shape with cylindrical or slightly funnel-shaped neck and rounded or convex conical body. They are all of coarsely tempered clay with thick walls. They are assigned with some uncertainty to Period IB or II [30]. A further 2 vessels are classified as storage pots, HBD with a wavy edge over a massive lug, and HBC (fig. 24) with concave cylindrical neck and plastic ornament. The latter vessel must presumably be assigned to Period III [31].

To Period IV is assigned the coarse vessel HBD (fig. 23) with cylindrical neck and plastic curves under the lip. Vessel HBE is a coarse, undecorated, open bowl.

3 vessels are classified as suspension bowls, HBF, HBG and HBH. The neck is in all cases of medium height, straight and cylindrical or slightly funnel-shaped. The transition to the body is almost flat and the body convex conical. These vessels have either perforations under the lip or a vertical hole through the shoulder, or both (fig. 25). They are assigned to Period II.

Vessel HBJ (fig. 25) is biconical, with 4 perforated lugs at the junction of neck and body, presumably arranged in pairs. On the criterion of shape, it is assigned to Period III [32–33].

The shape of 9 vessels, HBK, HBL, HBM, HBN, HBO, HBP, HBQ, HBS, HBT, cannot be properly determined (fig. 25).

One vessel, HBU (fig. 25), belongs to the Corded Ware Culture. It is a straight-walled beaker with swollen neck and must be assigned to the Ground Grave or Upper Grave period [34].

The flint material contains 5 axes (fig. 26). They are all very fragmentary, but can be classified with considerable accuracy. Three, AR, KO, KP, have a rectangular butt section and belong to Becker's Lindø-type which is dated to Period IV. Two fragments, G and HY, of the same axe must have had a nearly square butt section, although the butt is now missing, and belong to Becker's Store Valby-type from Period V [35]. The axe U is of the thin-bladed type, a type which has not yet been sufficiently studied for it to be placed in the detailed periodic system. This also applies to the sole chisel of the find, the small fragment AAE.

Arrow-heads are represented by 8 transversal points, fashioned from blades or flakes, L, M, AD, AE, BY, CN, KM, OQ, and a tanged point of type B, UR (fig. 27). The latter does not belong to the Funnel Beaker Culture, but to the Pitted Ware Culture. Its chronological position is uncertain, but it must probably be assigned to Period IV or V [36]. Of other flint tools, a cylindrical block, V, belonging to the same culture as the tanged point, may be mentioned.

14 amber beads were recovered, but only 6 are so well preserved that their shape can be determined (fig. 28). Three are tear-shaped, flat pendants with a hole through the pointed end, DD, DX, YZ. Two are axe-shaped, one of which has preserved a spatular blade and neck, while the other is a fragment of the same kind. On the basis of their similarity to the stone battle-axe prototypes, they must be assigned to the end of the Funnel Beaker Culture, Period IV or V [37].

The total material from the chamber and from the facade thus shows that the passage grave was in use throughout the Middle Neolithic portion of the Funnel Beaker Culture, the closing stages of the Corded Ware Culture comprising the Ground Grave and Upper Grave periods and through a large part of the Late Neolithic. The amounts and kinds of material from the different periods are very different, however, the early Middle Neolithic periods predominating, in particular Periods II and III. These differences are directly determined by the changing burial rituals, the custom of making offerings, which is responsible for the largest part of the pottery, being abandoned here in Period III.

The primacy of votive material is immediately apparent from the plan fig. 29 with associated histograms, even though this plan also includes pottery from the evacuation layers. Most of the pottery is concentrated immediately in front of the kerb in row D, whereafter the density decreases steadily towards the southern limit of excavation. Within this area of falling density, the sherds were concentrated in rows VI and IX in front of kerbstones 2 v and 1-2 ø. Eastwards to kerbstone 5 ø the density of potsherds falls gradually, whilst to the west the decrease is more sudden, the number of sherds in the squares before kerbstone 3 being only one third of the number in front of stone 2. In the area of greatest concentration in front of the kerb, most of the sherds lay in heaps, forming an almost continuous bank east and west of the passage entrance (fig. 30). Near the foot of the kerb, the sherds were found in or on a thin layer of yellow sand, associated with some burnt flint which must be fallen mound-fill. A little further out they lay on the sandy humus which covers the subsoil, and some large sherds had been pressed into this layer by slabs which had fallen from the top of the kerb. It is in fact symptomatic that the largest concentrations of sherds were found in front of these slabs. The largest heaps contained more than 500 sherds, and several of them contained the remains of several pots. The large heap in front of kerbstone 2 v in square DV thus contained large fragments of 4 pots and smaller parts of 3 others (fig. 31). In the heap in front of kerbstones 2-3 ø in square DX were found large pieces of 5 vessels and smaller parts of a further 3. Only exceptionally were all the sherds of one vessel found together in one heap. A few sherds may occur behind the kerbstones, others spread over several squares, but with a few exceptions always in the same stratum. This dispersion suggests that a very large proportion of the vessels originally stood on top of the kerb, which accords with the circumstances for votive finds at many other passage graves [38].

Altogether, it has been possible to identify 36 votive vessels, deposited over a period

of time extending from the construction of the passage grave in Period IB till Period III. 19 of these vessels were placed at the facade east of the passage entrance, and 17 west of it. The original position may in most cases be determined with a fair degree of accuracy, either from the dispersion pattern or from the position of single sherds behind the kerb. In the plan fig. 29, the accession number of each vessel is encased in the square from which the largest number of its sherds—if more than 10—was recovered, corresponding to the italicized squares in the list, p. 28 seq. The proviso is ignored, in the case of bowls HAA and HAB, and the spoon HAE: only a few sherds were found, but the original location is fairly certain. In their case the positions marked on the plan and in the list are those of the sherds found on the kerb. The encased accession number will, however, only occasionally mark the original position of the vessel—most vessels, as mentioned above, probably stood on the kerb, and the sherds recovered near the facade will therefore be nearest the place where the vessel was originally placed. The plan is much simplified in relation to the excavation records, as the position of every find, also of single sherds, was marked accurately, and where several sherds lay together in a heap, they were exposed and removed as an entity, their exact context being noted. Where the original position of vessels is discussed, it has therefore been possible to give due consideration not only to the location of the largest concentration of sherds, but to the dispersion as a whole, with special weight being given to sherds found on top of the kerb and in the compact heaps in front of them. When the original position of the individual vessels had been determined, typologically closely related vessels were found to occur in close association. A distinct difference was also noticed between the assemblages east and west of the passage entrance. Thus at the eastern part of the facade a group of 4 large storage vessels with pits under the lips was found, while nothing similar was found west of the passage. Three of these vessels were originally placed on or near kerbstones 5 ø and 6 ø, HAX, HAY and HAZ. The sherds of the fourth vessel, HBA, were too sporadic in occurrence for the original location to be determined. In contrast, both the early pedestalled bowls, HAA and HAB, and the spoon which belongs to them, HAF, were found west of the entrance, at stones 1–2 and 4 respectively. The relatively early shouldered vessel, HAE, had likewise stood west of the passage on stone 2. In the later material from the end of Period II, a group of 4 very uniform vessels, HAG, HAJ, HAH, HAK, was found near stones 2–3 ø. In immediate contact with the bowls were found the suspension bowl HBF and vessel HBL, which must both be contemporary with them. The remaining 6 identifiable vessels from the eastern facade are all later and must be assigned to Period III. They are all large, coarse vessels, only three of which are ornamented, HAR, HAS, HBC, HBD, HAO and HAT.

In contrast to the vessels on the other side of the passage, those of the western facade are completely dominated by notch-stamp-ornamented vessels, first and foremost by the type with a shelf at the junction of neck and body. 7 vessels are so well preserved that identification is certain, and a large piece belonging to a vessel of indeterminable form is decorated with the same characteristic ornament. These vessels, which constitute a typological entity which must be assigned to Period III, differ markedly from those found east of the passage. 4 of them, HAL, HAM, HAO and HBN, were found by the kerbstones 2–3 and 3 v, while one, HAP, was found by kerbstones 4–5 v, and one by stone 6. Finally, vessel HAN was found at kerbstone 2, and HBM at stone 3. In the same region were found 2 more notch-stamp-ornamented vessels, HAD and HBK, corresponding both in date and style to the others. Besides the stylistically very uniform vessels were found the very coarse storage vessel HBD, which is perhaps as late as Period IV and the undateable coarse vessel *HBT*, which was found as a large collection of sherds in front of stones 1–2.

A pattern of this nature, which is already manifest in the early depositions and further accentuated in the later ones, right up to the point where offerings cease, cannot be fortuitous. Only if several vessels had been deposited at each offering would such an arrangement in groups, uniform in type and date, occur. How many offerings are represented cannot be established with certainty, merely that the number of offerings is considerably smaller than the number of pots present. As the typological classification reveals, there

cannot have been less than 4. The maximum number can only be guessed at, but is hardly greater than 6 or 7. The number of offerings is thus surprisingly small in relation to the long period of time, presumably 200–300 years, in which the grave was in use by the Funnel Beaker people.

The deposition of several pots at each offering is reminiscent of the custom at the contemporaneous mortuary or cult houses of Tustrup type, which are by now familiar [40]. In these houses, the number of vessels lies in three cases between 26 and 40, whilst two houses, one of which was very small, contained only one vessel each. In these wooden buildings with their earth-driven posts, which at Tustrup at least were still in good condition when the house was destroyed by fire, the pottery must have been deposited over a short period of time, or as much evidence seems to suggest, on a single occasion.

At several passage graves, the material and the context in which it was recovered also suggest that even finds with a large number of pots comprise only a few offerings. If this notion is correct—and it is at the moment based on a restricted material—offerings must surely have been made on the occasion of interments in the chambers. Neither is there, in the passage graves of Jutland, anything to suggest that they were originally intended for mass burial [41]. Where many skeletons are found in passage graves, as is often the case in eastern Denmark, they are as a rule much later than the time of erection, often from the close of the Neolithic, and belong to cultures other than the Funnel Beaker Culture [42].

Evacuations. The number of primary graves in Jørdhøj, i. e. belonging to the Funnel Beaker Culture, cannot be determined with accuracy since they may have been only partially cleared on each occasion. The amount of material occurring in front of the grave, which can be identified as dump, indicates, however, that they were not numerous. The earliest evacuation comprises the sherds of 4 vessels whose shape and type can be determined, 4 flint axes, a chisel fragment, 8 transversal arrow-heads, 14 amber beads and a small collection of cremated human bones [42 a]. This material was found mainly in the area in front of the passage mouth and a few metres to either side, embedded in a layer of greyish black sand with a little humus. Apart from two transversal arrow-heads, L and M, and one of the axe-shaped beads, the flint tools, pots and amber lay, as will be seen in fig. 29 c, in a single horizon, sloping down from the kerb to the foot of the mound. Of the 4 vessels identified, two comprise the set of lid and bowl HAV and HAW, and one the conical neck of a biconical lugged vessel, HBJ, all dated to Period III. The remaining pot, HBB, is a coarse vessel with wavy edge, of uncertain date. Of the 4 flint axes, the thin-bladed one, U, was found at the middle of the passage mouth, and one of the thick-butted ones, AR, in front of the kerbstone 2 v. The remaining two thick-butted axes, KO and KP, were found near each other and at the same level in front of kerbstone 2 ø, lying above a heap of sherds containing vessels HAJ, HAK and HBC. The thick-butted axes are assigned to Period IV. The 8 transversal arrow-heads can be assigned only to the Neolithic in general. The amber beads, the shape of four of which could be determined, were found in the region of the transversal arrow-heads and at the same level. One axe-shaped bead which lay close to the thick-butted axe AR, and the other bead of the same shape, must be considered the latest objects in this evacuation, being assigned to Period V. The stratigraphical position of these objects suggests that they were thrown out on the occasion of a thorough clearance of the chamber. This can first have occurred long after the building of the grave and long after offerings had ceased to be made at the facade. The passage grave facade was already in a strong state of disrepair, and the votive pots had fallen from their position on the slabs covering the kerb, many of these slabs having themselves also already fallen. The most recent dateable material in the evacuation layer also belongs to Period IV or V. Before then no evacuations had apparently taken place although it must be admitted that the earliest material from the evacuation layers is considerably later than the erection of the grave.

The material in the upper evacuation layer to some extent confirms the dating of the first evacuation. It contained the massive, thick-butted axe E + HY, which is assigned to Period V, and the tanged arrow-head UK, which must belong to a very late part of the

Funnel Beaker Culture. This later evacuation layer almost covered the passage grave kerb. It lay uppermost in a stony layer 30–40 cm. above the lower evacuation layer, and only a few centimetres below the top of the kerb.

A final evacuation comprises a piece of a Corded Ware vessel HBQ, from the Ground Grave or the Upper Grave period. It lay in fragments, but as a separate unit, between stones at the extreme periphery of the mound at the far western end of the excavation, above vessel HBD. This evacuation was probably carried out by the people who last took possession of the chamber, and whose graves lay undisturbed for nearly 4000 years, until the first investigation of the chamber in 1890.

The link between the first evacuation and the cessation of offerings may be an indication that clearing of the chamber was not carried out for solely practical reasons. There can, however, have been many reasons. The decay which marks Jordhøj's facade between the last offering and the first evacuation suggests that the people who originally built it had relinquished it for one reason or another. The evacuation can thus have been carried out by newly arrived people who had taken the grave into use, and in that connection cleared up after their predecessors, who did not concern them, even though they belonged to the same culture. This does not explain, however, why the custom of placing votive pots at the facade ceased. On the basis of the admittedly relatively few modern investigations which have been carried out, there would seem to be a connection between the cessation of offerings and the earliest evacuations, also at other sites [43]. If this connection is general, it may mean that there was a change in the religious tradition which lay behind the building of the passage graves, involving the abandonment of offerings and a loss of piety towards the deceased [44]. Since one cannot take it for granted, however, that the earliest material in the chamber postdates any evacuations, owing to the possibility that it had by some chance escaped clearing, the problem is difficult to solve on the basis of early investigations [45].

The many votive finds at passage graves and Middle Neolithic dolmens in the south Scandinavian megalithic area are in the case of the earliest material almost without exception contemporaneous with the building of the grave, which usually occurred in Period I B [46]. They do not, however, cease everywhere at the same time. At Jordhøj, the largest and most recent part of the votive vessels belonged to Period III, which is not unusual for northern Jutland, whereas it is a rarity in southern Jutland to find vessels later than Period II [47], and the same is true of Langeland, where offerings are largely confined to Period I B and the earliest part of Period II [48]. In Zealand and Scania, on the other hand, the offerings apparently continued into Periods III and IV [49]. Recent excavations and publications showing the original location of pottery are still lacking for these areas, however, so some of the late material may have been evacuated from the chambers [50]. Just as at Jordhøj, the Funnel Beaker people continued to bury their dead in the passage graves after the offerings had ceased, in Jutland, though, more sporadically than before. Although both in north and south Jutland a very large number of megalithic graves nevertheless contain finds assigned to Periods IV and V, they have often, like Jordhøj, been cleared to make way for other folk, of the Corded Ware Culture or Late Neolithic, so even the latest Funnel Beaker material has been evacuated from the chamber.

NOTER

1. Jeg skylder gdr. Kristian Nielsen, Katbjerg, tak for hans beredvillige tilladelse til undersøgelsen af Jordhøj og hans hjælp under arbejdet. I undersøgelsen deltog i hele perioden stud. mag. Jens Aarup Jensen, der en del af tiden forestod den daglige ledelse af udgravningen. Desuden deltog stud. mag.erne Vagn Kolstrup, Jens Bech og Marie-Louise Lind samt frk. Eva Hvistendal, Høbro.

Publikationer af anlæggene: Ormehøj og Jordhøj: A. P. Madsen: Gravhøje og Gravfund fra Stenalderen bd. II, 1900, tavle XVI–XVII; Kongehøj, Dorte Hansen: Skalk 1962 nr. 2; Gravkiste Katbjerg: P. V. Glob: Den jyske Enkeltgravskultur, Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1944 p. 194 f.

2. Beretning ved V. Boye med opmålinger ved D. Bruun i Nationalmuseets 1. afdeling lig-

- ger til grund for alle beskrivelser, der vedrører undersøgelsen i 1890.
3. A. P. Madsen: op. cit. note 1; Sophus Müller: *Vor Oldtid*, 1897, p. 97; samme: *Årbøger* 1913 p. 286; samme: *Oldtidens Kunst*, 1918, p. 40 og Fig. 129, samt O. Montelius: *Orienter och Europa*, *Antikvarisk Tidsskrift för Sverige* 13, 1903, p. 216.
  4. Sophus Müller: op. cit. note 3, 1897 p. 97 og Montelius: op. cit. note 3 p. 216.
  5. K. Thorvildsen: *Grønhøj ved Horsens*, *Årbøger* 1946, p. 73 ff m. litteratur. M. Strömberg: *Der Dolmen Trollasten*, Lund 1968, p. 174 ff. (I fundet fra Trollasten foreligger enkelte skår af et kar, der snarest må dateres til TN C, men disse hidrører snarest fra en udrømning (p. 55 Fig. 27 og p. 151).
  6. J. E. Forssander: *Skånsk Megalitikceramik og kontinentaleuropæisk stenålder*, Meddelanden, Lund 1936, p. 223 ff. Bagge-Kaellas: *Die Funde aus Dolmen und Ganggräbern in Schonen I-II*, 1950-52.
  7. G. Rosenberg: *Nye Jættestuefund*, *Årbøger* 1929, p. 246 ff. J. Brøndsted: *Danmarks Oldtid I*, 1938, p. 205 ff.
  8. Sophus Müller: *Fællestilarter i Europas yngre Stenalder*. *Årbøger* 1923, p. 216 f. K. Thorvildsen: op. cit. *Årbøger* 1946, p. 87 ff.
  9. C. A. Nordmann: *Gånggriftkulturen i Danmark*. *Årbøger* 1917, p. 305 ff. I et senere arbejde, *The Megalithic Culture of Northern Europe*, S. M. Y. A. XXXIX 1935, p. 28 f. tolkes fundene dog under indflydelse af Rosenberg som udrømning.
  10. K. Thorvildsen: op. cit., *Årbøger* 1946, p. 92. Brøndsted: *Danmarks Oldtid I*, 1957, p. 232.
  11. Birkebarkflager anbragt mellem tørmurene som i Jordhøj kendes også fra jættestuen Maglehøj, Hellested s., Stevns h., Præstø a. Jvf. *Antikvariske Annaler IV* p. 260-62 og *Annaler* 1862 p. 19. For denne henvisning takker jeg amanuensis, mag. art. Ebbe Lomborg.
  12. e. g. *Snæbumjættestuen*, A. P. Madsen: op. cit. note 1, pl. XIX.
  13. Delvis afbildet i A. P. Madsen: op. cit. note 1, pl. XVIII.
  14. P. V. Glob: op. cit. note 1, p. 67.
  15. *Jyske Samlinger* 5. rk., bd. 1 p. 547.
  16. P. V. Glob; op. cit. note 1, p. 90 ff. og C. J. Becker: *Nogle keramikfund fra den jyske enkeltgravskulturs område*, S. M. Y. A. 58 1957, p. 16 ff.
  17. Sophus Müller: *Nordiske Fortidsminder I*: 4, 1902, og J. E. Forssander: *Ostskandinaviske Norden während der älteste Metallzeit Europas*, 1936, p. 121 ff.
  18. H. Tauber: *Kulstof-14 dateringer af arkæologiske prøver II*, *Årbøger* 1966, p. 109; P. Kjærums: *Chronology of the Passage Graves in Jutland*, *Palæohistoria XII* 1967, p. 332.
  19. H. Schwabedissen: *Fruchtschalen aus Schleswig-Holstein und ihre Zeit*, *Offa XII*, 1953, p. 47 ff. og Fig. 25 p. 61.
  20. P. Kjærums: *Tempelhus fra stenalder*, KUML 1955, p. 22 Fig. 16 midt for. H. Berg: *Klintebakken*, *Medd. fra Langelands Museum* 1951, pl. II, 10, 12.
  21. H. Berg: op. cit. note 20, p. 14 og Fig. 3. J. Winther: *Blandebjerg* 1943, Fig. 27-28 og 37-38.
  22. G. Rosenberg: *To Jættestuer, Fra Nationalmuseets Arbejdsmark* 1933, p. 12 Fig. 11-12.
  23. O. Marseen: *Ferslev-Huset*, KUML 1960, p. 47 Fig. 13,3.
  24. J. Winther: op. cit. note 21 Fig. 31 (kar meget lignende HAF foreligger fra fundet, men er ikke afbildet i publikationen). Kultbygningen i Ferslev har været benyttet to gange. Keramikken fra den første benyttelse (her benævnt Ferslev I) fandtes nedtrådt i gulvet og ud for åbningen i NV. som efter en udrømning. Lerkarrene fra den senere hensættelse (Ferslev II) fandtes stort set på deres oprindelige plads, og skårene har for de flestes vedkommende kunnet samles til næsten hele kar. Ferslev II fundet må stilistisk dateres til per. III. medens Ferslev I tilhører per. II. KUML 1960, p. 36 ff og *Palæohistoria XII*, 1967, p. 325 ff, og Kjærums: *Mortuary Houses and Funeral Rites in Denmark*, *Antiquity XLI*, 1967, p. 194.
  25. *Palæohistoria XII*, p. 327, Fig. 36,2: KUML 1960, p. 47 Fig. 13,4. Enkelte tilsvarende skåle fra sydjyske grave afbildes hos Becker: *Die Mittel-Neolithischen Kulturen in Südsandinavien*, *Acta Arch.* XXV 1955, p. 100 fig. 23 a-b.
  26. På et par skåle fra Ferslev II fundet udgår skulder/bugornamentikken dog fra halsknækket (KUML 1960 p. 46 Fig. 12,1 og p. 47 Fig. 13,4), medens denne ornamentik på de øvrige udgår fra bugens bredeste sted.
  27. Fundmaterialet er endnu upubliceret, og jeg takker udgraveren konservator Dorte Ørnsnes for tilladelse til at gennemgå dette vigtige fund. Karrets registreringsnummer er A 13.
  28. Th. Mathiassen: *Bundsø*, *Årbøger* 1939, p. 32 f. Fig. 18-19 og samme: *The Stone-Age Settlement at Trelleborg*, *Acta Arch.* XV 1944, p. 77 ff.
  29. Bagge-Kaellas: op. cit. note 6, pl. XX og p. 116.
  30. Th. Mathiassen: *The Stone Age Settlement at Trelleborg*, *Acta XV* 1944, p. 77 ff.
  31. C. J. Becker: *The Date of the Neolithic Settlement at Trelleborg*, *Acta XXVI*, 1956, p. 96 Fig. 6.
  32. S. Müller: *Oldtidens Kunst*, 1918, p. 40.

33. Aalborg historiske Museum, Ferslev kar 46, upubl. Jeg takker museumsinspektør O. Marseen for tilladelse til gennemgang af fundet.
34. Årbøger 1944 p. 84 Fig. 52.
35. C. J. Becker: Den tyknakkede flintøxe, Årbøger 1957 p. 14 ff.
36. Acta XXV p. 83 ff og p. 108 ff; Marseen: Smedegårde og Livø, KUML 1962 p. 123 ff.
37. Type som P. V. Glob: Danske Oldsager II Fig. 227. Lili Kaelas: De dubbeleggede yxorna i Sverige, S. M. Y. A. 58 1957, p. 101 ff.
38. Årbøger 1946 med litteratur. H. Berg, Langdolmen bei Pæregård, Acta XXVII, 1956, p. 108 ff med litteratur, samt flere endnu publicerede jyske og sjællandske fund.
39. Det må bemærkes, at selv om hovedkoncentrationen af kar HAH var i felt F VII, indicerer skårsamlingen foran randsten 2-3, at karret oprindelig må have stået der.
40. C. J. Becker: Grav eller Tempel, Arbejdsmarken 1969, p. 17 ff; Kjærum: Antiquity XLI 1967.
41. Kun få skeletter er bevaret i jyske grave, men gravgodset antyder, at der kun er foretaget få begravelser i hvert kammer, og i enkelte tilfælde kan det direkte påvises, at kun en enkelt gravlægning har fundet sted (e. g. Mogenstrup, C. A. Nordman: Jættestuer i Danmark, Nordiske Fortidsminder II hft. 2. Tustrupgravene, KUML 1957, p. 94 ff).
42. e. g. op. cit. Nord. Fortidsminder II hft. 2, p. 56 ff og p. 80 ff, op. cit. Årbøger 1929, p. 200 ff, 211 ff; K. Thorvildsen: Dobbeltjættestuen på Kyndeløse mark. Fra Nat. Mus. Arbm. 1939, p. 19 ff.
- 42 a. op. cit. note 5, Strömberg 1968, p. 203 ff og Kjærum: Fornvännen 1969, p. 229.
43. op. cit. Medd. fra Langeland 1951, p. 40 ff.
44. Dette synspunkt er også antydnet af Malmer: Jungneolitische Studien, Acta Arch., Lund, 2, 1962, p. 745.
45. I Grønhøj fandtes flere tidligere mellemneolitiske lerkar hele på kammerbunden, dækket af nedsivet sand, skønt der her er foretaget i hvert fald een udrømning i senneolitisk tid, op. cit. Årb. 1946, p. 91.
46. op. cit. Medd. fra Langeland 1954, p. 42; op. cit. Palæohistoria XII 1967, p. 288 og p. 329 f.
47. op. cit. Acta XXV 1955, p. 100 ff.
48. op. cit. Medd. fra Langeland 1951 og Acta XXV.
49. op. cit. Årb. 1929, og op. cit. Bagge-Kaelas.
50. Lagdelingen i fundet ved V. Hoby (op. cit. Medd. Lund 1936, p. 123 ff) kan antyde, at kun den ældre del af materialet i dette betydningsfulde fund kan hidrøre fra offerhensættelser, medens de yngre dele snarest er udrømning. Dette kan også være tilfældet ved flere andre østdanske og skånske fund.
51. op. cit. Offa XII 1953. Forholdet gentages i bronzealder (senest Lomborg: Den tidlige bronzealders kronologi, Årb. 1969, p. 91 ff).
52. op. cit. Acta XXV 1955, p. 95 ff. Fund af sene flintøxer og stridsøxer samt ikke mindst ravøxer, der gengiver sene stridsøxeformer, viser, at også mange af de jyske stengrave har været benyttet gennem hele tragtbægerkulturens mellemneolitiske periode. Før Becker fremlagde sine studier over de tyknakkede øxers kronologi (op. cit. Årb. 1957, p. 14 ff) var keramikken stort set den eneste kronologiske ledetråd for bestemmelsen af tiden for gravens brug. For vurderingen af forholdet mellem tragtbægerkultur-enkeltgravskultur må resultaterne af en bearbejdning af alt det daterbare materiale blive afgørende.